

Академик Димитрије Димо Вујовић
Црногорска академија наука и умјетности
Подгорица

ПОЛИТИЧКА ИСКУШЕЊА ИСТОРИОГРАФИЈЕ

**Историчар не смије бити адвокат ни једног политичког покрета,
па ни оног коме сам припада**

Често сам понављао мисао да историчар не смије бити адвокат ни једног политичког покрета, па ни оног коме сам припада. Чини ми се да та мисао омогућава да размотримо оно што нас данас највише интересује, а то је: шта је задатак историчара, односно историјске науке уопште, а посебно у таквим моментима какве ми данас преживљавамо. То су тренуци када су многи политички субјекти окренути према прошлости и када узроке за све оно што се данас дешава траже у политици, идеологији и поступцима политичке партије која је у претходном периоду ударала основни печат друштвеним збивањима, или у поступцима других народа и религија. Због тога опште теоријско-методолошке принципе историјске науке различито примјењују, и то у зависности од тога о ком се политичком покрету, личности или догађају ради. До таквог поступка долази због тога што поједини „историчари“ тумаче историјске догађаје, процесе, покрете, личности, управо као адвокати одређеног политичког покрета.

За националистичке покрете сви они који другачије мисле су непријатељи и издајници, а када се такви критеријуми пренесу и у историографију, што је карактеристика периода реставрације, онда то није наука, него дневна политика у највулгарнијем смислу ријечи, прерушена у научне обланде, чија „истина“ траје онолико колико и жар реставраторског осветништва.

Ево како један од тих историчара представља свој теоријско-методолошки став: „При томе смо полазили од оног теоријско-методолошког оквира који одређује садашњи расплет једновјековног социјално револуционарног процеса“ и даље:

„Историјска наука добија најшири друштвени смисао, ако се огледа у актуелним токовима“. Дакле, на историјске догађаје се не гледа кроз призму услова мјеста и времена када су се догађали, него кроз призму „садашњег расплета“ и „актуелних токова“, а то је дневнополитичка призма. Аутор је изгледа свјестан какве све опасности вребају историчара ако се руководи таквим методом, али га ипак досљедно спроводи. Он каже: „Ту се историјска анализа утапа у матицу живота, носећи ауторе снагом људске природе, оном снагом која често измиче самоконтроли. Уздићи се изнад актуелног тока збивања а не упасти у мутне воде друштвене реке често је изван моћи науке“.¹ Али ствар је управо у томе да историчар мора да се уздигне „изнад актуелног тока збивања“ и да не упадне „у мутне воде друштвене реке“. Уосталом, он мора да тежи том циљу и да га достигне, наравно, ако жели да буде научник.

Када је историчар свјестан опасности која му пријети ако се руководи интересима дневне политике, поставља се питање: Како онда дозвољава да упадне „у мутне воде друштвене реке“? Очигледно, код нас се појавио један тип историчара кога бих ја назвао херостратовским, који је претенциозан и нарцисоидан. Наиме, својим првобитним радом такви историчари нијесу могли да привуку пажњу научне и друге јавности, а били су по својој менталној и психичкој конституцији такви да су жарко жељели да буду запажени, да се о њима говори. Да би то постигли, и да би били у центру пажње, одлучили су да запале храм науке. То су радили на тај начин што су своје погледе и ставове промијенили за 180 степени, стављајући своју науку у службу дневне политике. Не ради се о научним корекцијама и новим тумачењима, него о промјени једне за другу, дијаметрално супротну, идеолошку призму. Постали су конвертити који су, како је познато, најжешћи и најострашћенији противници покрета коме су припадали и схватања која су својевремено исповиједали.

Пошто су ти људи и јуче били адвокати једног политичког покрета, њихов методолошки приступ, а и њихов језик, уопште се нијесу промијенили. Промијенио се само политички покрет коме служе. Данас хвале оне које су јуче нападали, а нападају оно што су јуче хвалили. Овдје је мјесто да кажемо да је научни рад и чин морални.

Шта рећи о историчарима који се прилагођавају дневнополитичким приликама и одричу се ранијих радова, али не и звања и признања која су, управо, на основу њих постигли и који брижљиво, када им то треба, наводе те радове у својим библиографијама.

Промјеном својих научних погледа, историчари о којима је ријеч остварују и своје амбиције, јер су за припаднике днев-

¹ Веселин Ђуретић, *Разарање српства у XX веку*, Београд 1922, с. 18.

не политике којој служе постајали значајни, угледни историчари о којима се много пише и који се истурају на јавну позорницу, што им нарочито годи, јер су умислили да врше месијанску улогу. А они, једноставно, врше неке послове које прави научници, а и опрезнији политичари, не желе да раде. То препуштају тим умишљеним Месијама, да би од њих сјутра прали руке ако им то буде потребно. Такви људи морају изазивати сумњу у озбиљност њиховог научног поступка. Они наносе огромну штету не само науци него и народима које тобоже бране.

Познато је да побијеђени увијек желе ревизију историје. То је данас нарочито изражено код Њемаца, али они ту ревизију не врше оружјем, него својим економским богатством. И код нас побијеђени желе ревизију историје. То данас покушавају да постигну сви колаборационистички покрети. То раде на тај начин што побједника приказују као злочинца, а побијеђене колаборационисте као жртве, који су само радили на спасавању свога народа. На том послу ревизије историје ангажовани су и неки историчари, који пишу не како је било, него како би жељели да је било, пишући тако пожељну историју. Карактеристика таквог писања јесте претјерана критичност, која иде и до фалсификовања претходног периода, када је основни печат догађајима ударао покрет чији су ти историчари, данас политички противници.

Али не ради се само о периоду када су основни актери били њихови политички противници, него и о ранијим периодима, које приказују како то одговара њиховим дневнополитичким потребама. Тако, на примјер док је прије Другог свјетског рата од многих политичара и историчара краљ Никола (и његово вријеме) оштро критикован и осуђиван, дотле га данас политички и идејни насљедници тих критичара величају и хвале. Политичке странке просто се утркују у својатању краља Николе и хваљењу и идеализирању његове личности и политике. Није то посљедица нових извора и историјских сазнања, већ политичких потреба. Дакле, промијенила се политичка и идеолошка тачка гледања, па се и судови доносе у складу са тим.

Јавља се, дакле, питање о односу политичке и историјске истине. Те двије истине нијесу идентичне. Политичких истина о неком догађају може бити више, управо онолико колико је и политичких опредјељења, с тим што један политички покрет може мијењати своју истину, свој суд о прошлости, у зависности од промијењене ситуације и политичке користи. Због тога политичка „истина“ и није истина о прошлости. То је само једно врло релативно и промјенљиво гледање на прошлост. Историјска научна истина не зависи ни од чијег интереса, она је објективна и независна од било којег политичког покрета. Има случајева када се политичка и историјска истина поклапају, а

до тога долази онда када политички покрет своје виђење прошлости темељи на објективном истраживању и изучавању.

Ако је историографија у служби дневне политике, ако адвокатише одређеном политичком, идеолошком, националном или вјерском покрету, онда она, као приступ у тумачењу историјских збивања, од њих преузима оне исте методе којима се они служе, а то је став да је само њихова политика, нација или вјерско убјеђење у праву а да су сви они који другачије мисле или осјећају, у најмању руку, у заблуди, да је њихова дјелатност, чак и сама мисао, штетна за народ, за друштво. То је став једноумља. Када такав став преузму историчари онда они црно-бијело приказују историјске догађаје, процесе и личности. У условима какви су код нас били у току Другог свјетског рата, такав став доводи до тврдње да је сваки онај који другачије мисли — непријатељ и издајник. Међутим, другачије мишљење, политичко, национално или вјерско, не може бити критеријум нечијег патриотског или издајничког држања. Када је то узимано као критеријум за оцјену нечијег држања, увијек је долазило до озбиљних грешака у практичној политици. У условима рата и окупације једини критеријум о томе може бити само да ли нечији рад помаже непријатељу, односно окупатору, без обзира на начин на који се то чини, с пушком у руци, или на други начин. Сваки рад који окупатору помаже је издајнички, а онај који му одмаже, на било који начин, патриотски је. За историчара, који пише о ратним догађајима и држању људи и покрета у њима, то је једини критеријум кога се мора држати. Једино тада он може бити сигуран да није крив ако се нечије лице у огледалу историје покаже ружно и чак наказно. Не треба грдити огледало, јер оно томе није криво — крив је онај ко се у њему огледа. То, наравно, не значи да је све оно што је учињено у име патриотизма, у име борбе против окупатора, било беспријекорно. Понекада је то била само обљанда у којој су се крили и поступци који се не могу правдати. Историчар не смије да у име неког „вишег циља и интереса“ такве поступке прескаче или правда. Он треба да их истражи и утврди колико су и они утицали на цјелину покрета. Али он не смије да види само њих и да само на основу њих оцјењује покрет у цјелини.

Ако је историографија у служби дневне политике, она црно-бијело приказује не само ратне периоде историје свога народа него и мирнодопске периоде, јер је у центру њене пажње политика оних снага којима служи, па се историја појединих периода приказује као историја само тих снага, као историја њиховог безгрешног дјеловања, супротно противничким покретима у чијем је дјеловању све црно без бијелога. Такво једноумље се јавља увијек када историографија служи дневним потребама било којег политичког покрета.

Историчари који, ради служења одређеној дневној политици, историјску прошлост приказују само у црно-бијелим бојама служе се и методом приказивања цјелине на основу само једног њеног дијела (*pars pro toto*), и то оног дијела који одговара политици којој служе. Историјски догађаји, периоди, личности, нијесу увијек хомогени, једнозначни. Они су једна цјелина састављена од успона и падова, успјеха и пораза, разумних и неразумних поступака. Историчари о којима је ријеч из те цјелине бирају само оне дјелове који им могу послужити да прошлост прикажу у боји која им одговара, црној или бијелој. При томе они такве дјелове, који често имају епизодан значај, преувеличавају како би добили жељену боју историјског догађаја, периода или личности. Све што је ван тог одабраног дијела за њих као да не постоји, односно не утиче на њихову оцјену онога што је предмет њихове пажње. Наравно, тако се не даје потпуна и вјерна слика историјске прошлости, даје се само пожељна историја, која одговара неком политичком, националном или вјерском покрету. Да би се дала вјерна и потпуна слика прошлости и историјских личности, историчар их мора посматрати у цјелини и једино тако може дати њихову ваљану оцјену.

Да ли се може дати слика и значај Велике француске револуције од 1789. године, ако се о њој суди на основу терора и многих погубљења? Ако бисмо на основу тога о њој судили, онда би то био један од најстравичнијих догађаја у историји. Али ако се посматра у цјелини, онда се долази до сасвим супротног суда — да је то један од највећих и најзначајнијих догађаја у историји.

Да ли се о кнезу Милошу Обреновићу може судити само по томе што је поубијао многе истакнуте вође Првог српског устанка, међу којима и Карађорђа? Ако се на њега гледа кроз цјелину његовог дјела, онда се мора закључити да је он један од твораца модерне српске државе.

Слично се може рећи за Његоша, који је наредио да се побију многи угледни Црногорци, и то на начин над којим се данас грозимо. Али о Његошу не смијемо и не можемо судити само на основу тих убистава. Она чак и не утичу на цјелину суда о њему. Његов наследник књаз Данило, односно војвода Мирко, извршио је ужасан покољ Куча, па ипак на његову владавину не може се гледати само кроз призму тога покоља. Ако се, пак, суди на основу цјелине онога што је он урадио за Црну Гору, историчар, несумњиво, мора донијети позитиван суд о његовој владавини.

И најзад, један најсвјежији примјер. Данас поједини политички покрети и историчари који им служе, Народноослободилачку борбу оцјењују кроз погубљења која су партизани извршили у Црној Гори у зиму 1941/42. године. Том приликом су убијени и невини људи, али и они чији гријех није био такав

да је заслуживао смртну казну, али — да ли се само на основу тога може судити о цјелини и значају Народноослободилачке борбе? Као и у претходно наведеним примјерима, то није могуће. Основни критеријум за оцјену те борбе може бити само суд о томе колико је она допринијела борби против окупатора и побједи антихитлеровске коалиције у цјелини. Ако се од тог критеријума полази, онда оцјена те борбе може бити само позитивна, као што је увијек била позитивна борба нашег народа противу непријатеља и оних који су му помагали. Неприхватљив је став да је ослободилачка борба у ранијим периодима била праведна, али не и у току Другог свјетског рата, зато јер се против окупатора нијесу борили, већ су му помагали, они чије се понашање жели правдати.

Осим тога што *pars pro toto* не може бити прихватљив теоријско-методолошки приступ у изучавању, тумачењу и оцјењивању историјске прошлости, историчар мора да запази да појаве о којима је било ријечи не прате само Други свјетски рат на нашем тлу, него да су редовна појава у свим историјским периодима и процесима, нарочито у ратним и преломним историјским догађајима. Историчар треба не само да то запази него и да да одговор зашто је то тако, приступајући тим појавама не апстрактно хуманистички, већ конкретно-историјски и не гледајући их кроз одређену идеолошку призму. Онда ће он можда те појаве, ако не увијек оправдати, а оно схватити зашто су актери историјских догађаја понекад и тако поступали.

Ако је историографија у служби дневне политике, онда она врши и друга теоријско-методолошка огрешења. Једно од њих је у томе што се она не односи једнако према истовјетним поступцима различитих покрета и актера историјских догађаја. Тако, на примјер, ако су двије личности, као грађани Аустро-Угарске, учествовале у Првом свјетском рату као војници аустроугарске војске, онда се једноме ако је Хрват то ставља у гријех, а другоме ако је Србин не, иако је први могао бити обичан војник, а други официр. Дакле, овдје се закључује само на основу нечије националне припадности. Није гријех ако је неко био у аустроугарској војсци, јер и Хрвати и Срби, који су били грађани, односно држављани Аустро-Угарске, то су морали радити. Дакле, у овом случају не може се судити на основу националне припадности, па рећи сви Хрвати су грешници, а сви Срби праведници. Да ли је неко грешник или праведник закључује се на основу других критерија.

Често се сарадња с окупатором код два народа не мјери истим мјерилима. У једном случају то је издајство, а у другом то није, него чак одређени вид отпора окупатору. Или, када је о национализму ријеч према српским националистима, национализам код српског и хрватског народа не могу се мјерити истим мјерилима, међу њима постоји знатна разлика, јер хрват-

ски национализам хоће независну државу, а српски је „само превентивна варка“.²

Сличан је однос и према тврђењу да је Југославија историјска заблуда и непотребна творевина. Тако, када то каже припадник српског народа онда је он у праву, али ако то говори припадник неког другог народа онда он није у праву, он је тада издајник и непријатељ српског народа.

Често поједини историчари пронађу, односно именују, једног вјечитог дежурног кривца народа, па активношћу тога кривца тумаче све тешкоће на које је његов народ током вјекова наилазио. Тако се долази до пожељне слике не само узрока него и читавог догађаја, што и јесте циљ таквих историчара. То је најлакше рјешење тумачења појединих историјских догађаја. Историчар не треба да трага за њиховим узроцима, њиховим „кривцем“, јер је он већ унапријед утврђен. За српске националисте то је Ватикан, а када се ради о најновијој историји још и Коминтерна. За црногорске националисти то су Срби.

Без обзира што тај „вјечити дежурни кривац“ може понекада бити и истински кривац, и као такав се чешће јављати, то опет не значи да он стоји иза сваке тешкоће једног народа, или пак да и тамо гдје се јавља као кривац нема и других криваца, па и у сопственом народу. Задатак историчара је да историјским догађајима не приступа са предубјеђењима о њиховом узроку. Он мора да савјесно и објективно врши истраживања и тек потом утврђује узроке, односно „кривце“.

Служење неком политичком покрету наводи историчара на селекцију историјских извора, бирајући оне који могу послужити политичком покрету чији је он адвокат, или вјерујући само оним документима који потичу од покрета коме су наклони. Могу то бити и обична сјећања настала неколико деценија по догађају на који се односе, уз то још и фризирана у корист покрета коме је онај који сјећања саопштава припадао. Објективан историчар мора консултовати сва документа, а не само она која одговарају унапријед створеном виђењу догађаја. Он се мора руководити истином: да двије главе више знају него једна само ако различито мисле.

Наведена и друга огрјешења опширније ћемо илустровати касније, кад будемо говорили о идеологизацији и конкретном адвокатисању појединим политичким покретима у југословенском периоду наше историје.

Има појава искушења у која долазе поједини историчари и када се не јављају свјесно и намјерно као адвокати неког политичког покрета. До тога долази зато што не воде рачуна о наведеним и другим сличним теоријско-методолошким полазистима. Навешћемо неке могуће узроке такве појаве.

² Исто, с. 309.

Многи историчари живе под оптерећењем да су као научници служили партији на власти и да су писали пожељну историју, па је код њих присутан страх да не буду оптужени да су некритични и да и даље пишу идеологизирану и пожељну историју. Да би то оповргли, они желе да се прикажу као авангардни историчари, тиме што ће се и сами критички односити према прошлости. При томе мисле да су у толико објективнији и успјешнији што су критичнији. Зато губе мјеру критичности, због чега се она претвара у своју супротност — некритичност. Треба имати на уму да критичност не значи негирање. Ако би тако било, онда би критичко преиспитивање историје било врло лак посао. Критичко истраживање и вредновање историје значи њену свестрану обраду, при чему се не користе извори само једног поријекла, већ извори који потичу од свих актера историјских догађаја, јер су они сви учествовали у њиховом обликовању. Они се третирају, једнако, без икаквих предрасуда, али с нужном критичношћу, што значи да докуменат који није био доступан зато што је био забрањен и који историјску стварност приказује у другој боји, различитој од оне у којој је до тада приказивана, не треба третирати тако као да самим тим крије у себи више историјске истине, па му аутоматски више вјеровати. Мјеру историјске истине коју докуменат садржи историчар треба да утврди тек објективном критичком анализом. Успјешност те анализе зависи од научне зрелости историчара.

Запажа се да неки историчари не раде тако, да према изворима не показују критичности колико би могли и колико би требало. Зато се и дешава да од разних новинара и публициста преузимају и разне сензационалистичке тврдње и сумњиве документе. Да ли је то цијена коју научник историчар, у овом тренутку, треба да плати? Увјерен сам да није, ако му је заиста стало да критички и објективно обрађује и тумачи историјску прошлост.

Грешке о којима је овдје било ријечи нијесу појава само најновијега, садашњег тренутка. Са њима се сријећемо од када се историја пише. Њу прати и борба противу таквог приступа и тумачења историјских догађаја.

Овдје треба нагласити да историчар научник није личност која живи ван конкретног друштва, да није личност без емоција. На примјер, кад је његова земља у опасности, када води одбрамбени рат, он не смије, као ни сваки други грађанин, бити без патриотских емоција; он је дужан да својом писаном ријечју доприноси одбрамбеној моћи своје земље, да доказује оправданост одбрамбеног рата своје отаџбине. Али ни у таквој ситуацији научник историчар не смије бити неправедан судија, његове тврдње морају бити озбиљно документоване, оне морају проистицати из необоривих доказа, извора, јер у противном његово писање није наука, већ обична пропаганда (чију

потребу у становитим околностима не можемо оспоравати, али не и вулгарну пропаганду). Он не смије подстицати националну и вјерску мржњу, реваншизам и слично. Дјело историчара, и када прође одређени историјски тренутак, остаје и оно треба да нам омогући да схватимо тај тренутак, његове узроке, ток и посљедице.

Данас се за служење историографије политичким покретима и режимима углавном употребљава појам идеологизација. Шта је то идеологизација историјске науке? Често се тај појам везује само за комунисте и историјски период у коме су они били на власти. Али не постоји само комунистичка идеологизација. Постоји и антикомунистичка идеологизација, као и идеологизација свих других политичких погледа и покрета, постоји национална и вјерска идеологизација. Стога идеологизација није карактеристика само једног политичког покрета или партије, једног националног покрета, или једне религије. То је општа појава која настаје када год се на историјску прошлост гледа само кроз призму одређеног интереса, када је тај интерес основни критериј истине. Стога се признаје као добро и исправно само оно што одговара том интересу.

Те појаве се нарочито јављају у преломним временима, као на примјер када се ради о рушењу старих или рађању нових држава, или друштвених поредака. Природно, у таквим временима историографија долази у озбиљна искушења, јер она као друштвена наука не може бити имуна на утицај друштвених кретања, тим прије што снаге које руше старо и граде ново, свјесне великог утицаја историографије на свијест људи, желе да је ставе у службу својих политичких, националних или вјерских циљева. Историографија која подлене таквим искушењима одбацује ранија достигнућа науке, јер сматра да је и историографија претходне епохе била само у служби одређених класних, политичких, националних или вјерских циљева, који се квалификују, увијек и нужно, као реакционарни. Сјетимо се само како је за неке било довољно да се каже: то је грађанска историографија па да тиме буде све ријешено, јер је то, према њима, био синоним неприхватљивога, фалсификаторскога приказивања историје.

И данас се сусријећемо с идентичним поступком, само сада са других позиција, то јест с позиција обрачуна са претходним периодом. У њему све мора бити црно, па и историографија. Зато је за неке опет довољно да се каже: то је марксистичка историографија, па да се одбаце све што је историографија у претходном периоду остварила.

Са чисто научног становишта не постоји грађанска и марксистичка историографија, грађански и марксистички историчари; постоје само историјска наука и историчари научници, и они се могу дијелити само на лоше и добре историчаре, без

обзира на њихове теоријско-методолошке приступе, што не значи да је безначајно којим се методом служе.

Ми немамо могућности да говоримо о свим могућим идеологизацијама које су се јављале на нашим просторима. Задржаћемо се углавном на идеологизацијама које се јављају у периоду постојања југословенске државе, и то само код неких српских и црногорских историчара, јер нам најновија историографија других југословенских народа у овом тренутку није доступна.

Примјери идеологизације и рад власти, у међуратном периоду, да се онемогући публикавање дјела о прошлости, која би могла штетити њеним дневнополитичким интересима

Немамо претензија да овај проблем темељитије обрађујемо (то ћемо урадити другом приликом), задржаћемо се само на неколико примјера, тек толико да бисмо показали како идеологизација и поступци власти да се онемогући приказивање историјске прошлости у оној свјетлости која би могла штетити њеним дневно-политичким потребама није карактеристика само за послеријатно историјско раздобље, како се то данас често тврди.

Борбу за уједињење Срба и Југословена пратила је врло жива активност српских научника па и историчара, који су доказивали оправданост те борбе. Та активност заслужује пажњу и поштовање и оне нијесу изостале. Али неки од тих историчара нијесу схватили суштину борбе за уједињење Југословена, јер су на њу гледали искључиво кроз призму уско српских националних интереса. Често нијесу схватили да Југославија може бити успјешна историјска творевина само ако задовољава националне и друге интересе свих оних који у њу ступају, гледали су на њу само као на рјешење српског питања. Тако су на стварање Југославије гледали и многи српски политичари. У томе се већ налазила клица будућих неспоразума и проблема на које је Југославија као заједница више националних и других државно-политичких творевина наишла. С друге стране, клица будућих проблема Југославије налазила се и у схватањима да је Југославија транзитна творевина до потпуне независности појединих југословенских народа и земаља.

Национална и великодржавна идеологизација манифестовала се када је била у питању и црногорска историја. Она се минимизирала или фалсификовала. То је нарочито долазило до изражаја у уџбеницима историје. Овдје ћемо навести како је приређивач збирке докумената „Капитулација Црне Горе“ Андрија Лубурић приказивао најзаслужније и најистакнутије личности црногорске историје. Та се књига појавила 1938. годи-

не, дакле, не у данима жестоких борби око уједињења Црне Горе и Србије. Ево како је он приказао великане црногорске историје Петра I Петровића — Светога Петра, Петра II Петровића — Његоша, краља Николу и читаву династију Петровића.

Он каже да је владика Сава био „одани шпијун млетачки“. Потом наставља: „Његов наследник владика Петар назван ‚Свети‘, седео је на црногорској митрополитској столици близу педесет година. Он је у доба Карађорђевог устанка приграбио и световну власт у своје руке. Радио је против Русије и Карађорђа. Одмагао је Херцеговцима за све вријеме њихове ослободилачке борбе. Помагао је Аустријанцима 1797. да зазму Бокву и наморао је тада Ришњане и Паштровиће да приме аустријско ропство“. Затим каже: „За сво време Карађорђевог устанка држао се Турака и на све могуће начине одмагао побуњеним Херцеговцима“. Наводи како је Петар I 1806. године издао Русе и Херцеговце код Никшића, па потом код Требиња и Клобука. „Због ове издаје владике Петра руска влада одузима Црној Гори новчану помоћ, коју јој је до тада издавала сваке године“ — каже Лубурић. Он се не зауставља на томе, већ и даље говори о „издајничком раду“ Петра I приликом Карађорђевог продора према Новопазарском санцаку и Васојевићима. У вези с тим Лубурић каже да никакав „вапај и укор није успео да овог издајника покрене против Турака“. Говори и о томе како је Петар I издао и Бјелопавлиће приликом напада на Никшић.

И за Његоша Лубурић тврди да је био „велики пријатељ Аустрије“. То доказује продајом Аустрији манастира Маине и Стањевића и прије тога неког терена изнад Котора. Потом каже: „Када су 1848. године сви Бокелји без разлике вероисповести донели одлуку да се оцепе од Аустрије, владика Раде их је нагнао силом да се поново покоре Аустрији“.

Лубурић је био врло издашан у доказивању „издајничког рада“ краља Николе. Он каже: „Краљ Никола није служио Аустрији само у Европском рату него и много раније“. Потом опширно описује наводно издајничко држање краљево, односно онда књажево, 1878. када је тобоже помагао Аустро-Угарску да окупира Босну и Херцеговину, тврдећи да је Аустро-Угарској пружао и војничку помоћ!? Лубурић тврди и сљедеће: „Поред ове војничке помоћи књаз Никола помагао је тада Аустрији и у погледу обавјештајне службе. Он је тада помагао аустријском посланику барону Темелу на Цетињу, да организује аустријску шпијунажу, због чега је проф. Андраши у своме прегпису од 21. августа 1878. наредио Темелу да на сваки начин заблагодари књазу на његовој сарадњи око организације аустријске шпијунаже“.

Лубурић каже, такође, да је књаз Никола помагао Аустро-Угарској да угуши устанак који је против ње букнуо 1881. године у Боки, Херцеговини и дијелу Босне.

Нарочито опширно Лубурић доказује краљево „издајничко“ држање за вријеме Првог свјетског рата.³

Ето како су и у оно вријеме у име одређене политичке идеологије, приказиване најзаслужније личности црногорске историје.

Било је реаговања на таква и слична писања. Али то нијесу била научна реаговања историчара, већ реплике политичара или публициста, које су такође биле оптерећене национализмом, србофонством, или романтичарским претјеривањем. Као примјер можемо навести писање Савића Марковића Штадимилије.

Треба ли подсећати како је у то међуратно вријеме било онемогућивано публиковање не само марксистичке него и сваке лијево оријентисане литературе, било да се радило о књигама, часописима или новинама; а ако се нека од таквих публикација и појавила, убрзо је забрањивана. Чак су и хапшени и осуђивани они код којих је таква публикација пронађена. Штавише, забрањивано је све оно за шта је оцијењено да може бити од штете за дневнополитичке интересе владајућих кругова. Ради илустрације поменимо само неке примјере. Године 1936. била је забрањена а потом чак спаљена књига Владимира Ђоровића „Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку“, иако се није радило о аутору или књизи лијево оријентисаној. Једноставно радило се о књизи у којој су биле саопштене неке историјске чињенице које нијесу одговарале тренутним потребама дневне политике.

Сличну судбину је имао и филм „Српска голгота“, који је забрањен 1940. године из обзира према Бугарској. Недавно смо имали прилику да га видимо, али нијесмо у њему нашли разлоге због којих је забрањен.

Дакле, идеологизација, односно адвокатисање једној политици, режиму и сл., није карактеристика само једног времена, то јест послеријатног, социјалистичког, већ и оног претходног, које данас многи у свему идеализирају. Нијесу важне историјске чињенице, историјска истина, већ дневнополитички, национални и вјерски интереси. Али то не може бити трајан интерес народа.

³ Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе*. Документи I, Београд, 1938, с. XXVII—XXXI.

Историографија у послеријатном периоду у служби партије на власти

У периоду послерије другог свјетског рата идеологизација постаје изразитија. Историчари масовно постају адвокати владајуће партије, особито они који су се бавили југословенским периодом наше историје. Пише се такозвана пожељна историја. То није толико био случај са онима који су се бавили ранијим историјским периодима.*

Шта је био узрок те идеологизације, писања пожељне историје? Многи кажу да је то посљедица марксистичког, односно историјско материјалистичког приступа у тумачењу прошлости. Али то није ваљан одговор. Јер марксистички историјски метод, односно историјски материјализам, омогућио је да се дубље продре у суштину историјских догађаја, открију њихови извори и покретачке снаге. На примјеру црногорске историографије у првим послеријатним годинама може се лако пратити благотворност тога метода, што се огледа и у избору тема за обраду и начину њихове обраде. Али тај метод је онемогућавао извођење успјелих закључака када је био вулгаризован, каквих је случајева било не мало. Та вулгаризација је наносила много штете историјској науци.

Када је ријеч о историјском материјализму, желим овом приликом да кажем да је то научни метод који се не може једноставно одбацити, који није могуће избрисати из богате баштине људске мисли. Данас се у нас, а и другдје, све што је везано за Марксово име одбацује као превазиђено, и не само превазиђено, него и назадно и по људски род опасно. Чак и научници се устручавају да помену Марксово име и марксизам. (Такав однос није у многим земљама на западу. Недавно је у Италији обиљежена стогодишњица рођења Антонија Грамшија, једног од твораца и руководиоца Комунистичке партије

* Аутор овог излагања мора нагласити да и у његовом раду на организовању рада на изучавању наше прошлости, као и у његовим научним радовима, има ставова које би сада формулисао обазривије, али не због промјене политичких прилика и тражења неког актуелног политичког ментора, него због зрелијег расуђивања. Ипак, треба признати да промијењено политичко окружење стимулативније дјелује на размишљање и слободно изражавање историчара, који се ослобађа извјесних ограничености којима је био спутаван, било да их је сам сматрао природним и потребним, или пак да их није запажао, било да су му, на разне начине, биле наметнуте. То не значи да историчар није и данас под сталним притиском окружења, прије свега од националистичких снага, српских или црногорских, само што тај притисак сада не може имати посљедице какве је могао имати онај јуче. Тај притисак се изражава у томе што, ако неће да служи неком од тих националиста, историчар се излаже опасности да буде проглашен за издајника, у једном случају Српства, а у другом Црне Горе. Дакле, историчар који не жели да стави своју науку у службу дневне политике увијек је ризиковао, а и даље ризикује, да буде проглашен као нечији издајник: партије, поретка, државе или нације. Ја сам, у том смислу, већ одавно био оптужени, а такав ћу, изгледа, и даље остати.

Италије. Чак је том догађају дато видно мјесто и на државној телевизији. А код нас се и име Светозара Марковића брише из назива једнога града, иако, строго узевши, он није био ни марксист, а камоли лењинист — бољшевик или титоист, јер то није могао ни бити, пошто се те струје у радничком и социјалистичком покрету јављају онда када он није више био међу живима).

Одакле такав однос према марксизму, теорији која је ударала један од основних печата људском мишљењу у другој половини XIX вијека и у читавом XX вијеку, и то не само у социјалистичким него у свим земљама свијета, дакле и капиталистичким, у којима је добар дио стваралачке интелигенције, научне и умјетничке, био марксистички оријентисан? До негативног односа према марксизму је дошло због тога што се марксизам идентификује са одређеном политичком и друштвеном праксом, која је прокламована као оваплоћење Маркових идеја, мада је и одраније често указивано да то није реализација него управо негација Маркових идеја.

Слично се дешавало и са историјском науком. Често су се разни историчари и назови-историчари, умјесто на историјске доказе, позивали на ријеч марксизам, тврдећи да је њихово схватање марксистичко, дакле исправно, а противно антимарксистичко, дакле нетачно, и сматрали су да је том простом тврдњом проблем ријешен. Они нијесу схватили да је марксизам, односно историјски материјализам, само метод долажења до истине, а не магична ријеч која и сваку глупост може претворити у историјску истину. Из таквог приступа је произлазило схватање да је не само свака ријеч Марксове и других истакнутих марксиста, већ и свака ријеч партијских вођа и партијских комитета историјска истина, или критериј историјске истине, или било које друге истине. Због тога су обично таква дјела аутора који тако поступају пуна разних цитата који су навођени као доказ истине, а не као једно од мишљења. То је било нарочито изражено у историографији СССР-а. Довољно је било погледати списак коришћене литературе, па одмах погодити за вријеме којег је партијског или државног вође књига публикована, јер су управо те личности навођене прве у списку коришћене литературе, макар то била и њихова здравица изречена на каквом свечаном ручку приређеном у њихову част.

Присуствовао сам међународним научним скуповима и конгресима историчара на којима су неријетко читани реферати који су почињали слједећим ријечима: „Владимир Илић Лењин каже...“ или чак: „Јелена Чаушеску каже...“ То је навођено не да би се саопштило једно од мишљења о неком проблему, него као покриће, алиби за научну вјеродостојност свега онога што ће аутор даље излагати, па се, сигурно према мишљењу референта, у истинитост наведеног није могло и смјело сумња-

ти, јер је наведено било у складу са цитираним текстом који је сматран као неприкосновена истина.

Таквим методом су се користили обично слаби историчари, или историчари аматери, јер је за њих био важнији, примарнији ауторитет личности него ауторитет научне истине. О томе ћемо још говорити када се будемо оствртали на бављење историографијом црногорских националиста.

Све то, наравно, не значи да сам ја против цитирања Маркса и других марксиста, ја сам само за то да се они цитирају и третирају као и сви други аутори на које се, иначе, историчари често позивају и цитирају их.

Најзад, када је ријеч о Марксу, желио бих да нагласим, да ја као историчар не могу сматрати да све оно што је неки човјек рекао у једном конкретном историјском времену, које се много разликује од овог данашњег, а још ће више од сјутрашњег, може имати трајну вриједност, увијек и за сва времена. Као и код свих мислилаца свијета тако и код Маркса има схватања која нијесу издржала провјеру времена, нарочито када је ријеч о неким судовима, који су били прихватљиви за оно конкретно вријеме и услове у којима су написани или изговорени, јер су резултат анализе управо тог времена и тих услова, па такви судови и оцјене не могу имати трајну вриједност и за ново вријеме и нове услове. Али многа Марксова схватања, нарочито она теоријско-методолошке природе, остаће као трајне тековине људског духа. Међу таквим тековинама је свакако историјски материјализам, али не овакав какав је често до нас долазио, јер је и он догматизован и вулгаризован. О вриједности историјског материјализма свједочи и чињеница да многи историчари који нијесу били марксисте, нијесу у свом научном раду могли пренебрећи његове основне поставке, било да су уважавали Марксова схватања или су до сличних схватања самостално долазили. Ја спадам међу оне историчаре који се, што се науке тиче, не стиде Маркса и његовог историјског материјализма, за разлику од оних којима су до јуче била пуна уста Марксових цитата и који су били дежурни марксисте у историографији, а којима су данас уста пуна антмарксистичких цитата и који су постали дежурни антмарксисте у историографији у име националистичких и религиозних митова.

Чињеница да су се многи историчари, међу које и ја спадам, последице рата користили методом историјског материјализма није неминовно доводила до идеологизације у историографији. До идеологизације је могла доводити вулгаризација тога метода. Али и још више адвокатисања једном политичком покрету, односно партији и режиму, а не никако примјењивање у историјским анализама једног теоријског метода. Ако је примјена тог метода доводила до критике једне одређене политике и стања у друштву, то још не значи да је то идеологизација, јер историчар ако анализира протекле догађаје не може се за-

уставити само на регистровању чињеница о догађају, појави, процесу; он их мора објаснити, учинити разумљивим, а то неопходно претпоставља критички однос. А данас се свака критика неке политичке партије или политичара из доба Југославије између два свјетска рата тумачи као идеологизирано приказивање историје, јер се активност тих партија и личности посматра независно од услова мјеста и времена, дакле, независно од конкретно историјских услова, већ се на њих гледа кроз призму актуелног политичког, идеолошког и другог интереса, било које партије, покрета, идеологије, религије и слично. Значи, у нашој послеријатној историографији је било идеологизације, и то много. Али све мање што је вријеме одмицало, јер што се друштво више удаљавало од оних преломних времена, историографија је постајала све више имуна на непосредне утицаје оних снага које су носиоци крупних промјена у друштву. Све више су стасавали историчари којима је примарна била историјска истина, а не тренутна политичка или национална корист. Истина, увијек је остајало оних који су своју „науку“ стављали у службу дневнополитичких циљева. Историчари, који су се бавили југословенским периодом наше историје, постајали су све зрелији; осим тога, историјска дистанца бивала је све већа, што није без значаја, и најзад — извори су постајали све доступнији и богатији, па их је све више и коришћено.

Идеологизација се прије свега манифестовала у формирању многобројних института за историју комунистичке партије и револуције као и посебних архива за ту историју. Истина, ми у Црној Гори нијесмо имали таквог института, већ посебно одјелење у Историјском институту Црне Горе и у оквиру тог Института Архив за историју радничког покрета и револуције. Са становишта владајуће партије, формирање таквих институција било је разумљиво, јер покрет који је однио побједу у рату и револуцији желио је да сазна своју историју која није била довољно позната, нарочито за онај период када је тај покрет био у дубокој илегалности. Најзад, и није толики гријех у томе што су такве институције формиране, колико у томе које су теме биране за обраду и што су често обрађиване у складу са дневнополитичким интересима партије чија се историја обрађује.

Одмах после рата, за историју Југославије од 1918. па даље, није било формираних научних радника који би се бавили тим периодом, а посебно историјом владајуће партије и револуције. На многим факултетима настава историје се дуго времена завршавала историјом Првог свјетског рата. Зато су се том историјом први почели бавити аматери, бивши партијски функционери, без стручног и теоријско-методолошког знања. Радови које су они писали били су безрезервно адвокатисање покрету коме су припадали. И није ствар у томе што су они

тај покрет позитивно оцјењивали, него у начину на који су те оцјене писане и извођене и што је читава историја једне земље и једног народа свођена само на историју тога покрета. Та пракса се дуго задржала. Тако, на примјер, у другој свесци трећег издања Опће енциклопедије Лексикографског завода Југославије, која је изашла 1977. године, у енциклопедијској јединици „Црногорци“, чији је аутор један аматер, историја Црне Горе од 1918. до 1941. године обрађена је искључиво и једино као историја Комунистичке партије, иако је политички живот Црне Горе тога периода био много богатији него што је историја једне партије, која је уз то у појединим раздобљима тог периода, у политичком животу Црне Горе играла периферну улогу. Таково је приказивање историје Црне Горе, или било које друге земље, непотпуно, па самим тим и невјерно.

Те прве аматерске бразде заоране у историју Партије и револуције оставиле су дубоког трага, јер пошто су биле прве — њиховим трагом су ишли и први школовани историчари, па је требало доста времена да из њих изађу, а неки из њих нијесу никад ни изашли. На жалост, ти историчари — аматери дуго су остали присутни у нашој историографији о периоду после 1918. године, па су чак почели да се баве и ранијим историјским периодима, што је било врло изражено у Црној Гори. За такве историчаре и оне који су их слиједили било је једино важно оно што је записано у неком партијском документу. Они нијесу вршили критичку анализу историјског документа, да би утврдили колико нам он одражава историјску истину. Они су фетишизирали такве документе, сматрајући да они морају у потпуности одражавати историјску истину. За њих су, дакле, историјска истина и исказ таквог документа идентични. Они нијесу схватили да такав докуменат, или било који други, изражава истину и гледање онога ко га је или у име кога је написао, а историчар ће одређеним поступком утврдити колико он изражава историјску истину, што не значи да он не може ту истину и вјерно изражавати, али то треба доказати, јер се ни једном документу не може а priori вјеровати. Уосталом, кад би сваки докуменат одсликавао историјску истину, онда би и сваки писмени човјек могао бити историчар, јер не би морао да открива и утврђује истину, јер се истина „већ налази“ у документу, довољно је само да је препише. Ми се овдје нећемо опширније занимати тим аматерским бављењем историјом, иако он заслужује нашу озбиљну пажњу. То ћемо урадити другом приликом.

Глорификовање историје КПЈ доводило је и до глорификовања партијских вођа, али не и оних који су због унутар-партијских сукоба искључивани из партије, или чак и физички уништавани, или — без обзира на њихове раније заслуге за организовање и развитак партије — приказивани као прикривени агенти непријатеља. Супротно њима, они који су остајали на челу Партије приказивани су као Месије, као Богом предо-

дређени да воде Партију, па је њихова улога и у оним периодима историје Партије када није била много значајна, приказивана као врло значајна, чак и најзначајнија. Тако је стваран култ личности, па су многи градови и најљепши тргови и улице у свим урбаним насељима земље добијали њихова имена, и то још за живота. Но то није била само пракса у нашој земљи него, негдје мање негдје више, у свим социјалистичким земљама. Говорећи ово данас, а говорио сам и када је то било ризично, ја, наравно, не желим да кажем да, на примјер, Јосип Броз Тито није био крупна историјска личност. А такве су и многе друге вође комунистичких партија и револуције. Уосталом, историја ће дати суд о свачијим историјским заслугама и историјским греховима.

Требало је доста напора и времена да се изађе из те бразде искључиво партијске историје и да се почне обрађивати и такозвана грађанска компонента црногорске историје, а то значи историја појединих партија, функционисање грађанске власти, просвјетна, привредна и културна активност, а затим живот и дјело појединих истакнутих личности који нијесу били комунисти. Било је отпора таквој оријентацији. На примјер, поједини чланови научног вијећа Историјског института Црне Горе, које је делегирао ЦК СК Црне Горе, инсистирали су да Институт посвети још више пажње историји Партије и револуције, на рачун других, врло значајних тема.

Иначе је у Институту, у Научном вијећу или међу научним радницима, било отпора једној модерној, тоталној, обради историје Црне Горе, то јест да се не обрађује само политичка већ и привредна, просвјетна, културна, правна, дипломатска историја Црне Горе, укључујући обраду живота и дјела појединих истакнутих личности. У писменој денунцијацији Централном комитету СКЦГ, против ондашњег директора Института—један научни радник Института (Радоје Пајовић), пише: „Његови радови показују да он као научни радник нема изграђене критеријуме, иначе како објаснити да он на нивоу посебних и позамашних књига објављује проблеме као што су ‚Књегиња Даринка‘ и ‚Црногорско-француски односи 1870—1918‘ који према мишљењу наших најбољих стручњака једва да заслужују да буду објављена на нивоу чланака“.

Но, и поред свега реченога, ја не дијелим мишљење, које се данас често чује, да је наша досадашња историографија била искључиво у служби дневне политике и да су историчари у зависности од тога бирали теме обраде, па да треба једноставно повући црту преко свега што су урадили у претходном периоду.

У вези с тим чују се тврдње да у посљедњих четрдесет пет година историја српског народа није довољно обрађивана. Али треба само погледати библиографију радова о историји Срба, па се увјерити да таква тврдња није тачна. Јасно ће се видјети да је за четрдесет пет година комунистичке власти знатно ви-

ше написано и сазнано о историји Срба, него за читаво више-вјековно вријеме од Св. Саве до 1945. године, не рачунајући ту оно што је писано о радничком и комунистичком покрету и Народнослободилачкој борби. За тих четрдесет пет година формирано је много више историјских института, завода, архива и музеја, факултета и школа на којима је изучавана историја, стасало више научника историчара, одржано научних скупова — више него за читав многовјековни претходни период. Обавеза је српских историчара научна и морална, да то и јавно кажу и не дозволе да се једноставно баца у воду оно што су за тих четрдесет пет година урадили и да не прихвате схватање да у научној обради историје српског народа постоји бјелина од четрдесет пет година, или да су те године, што се историјске науке тиче, појели скакавци.

Треба међутим, признати да се нашој историографији у том погледу, ипак, могу ставити примједбе. Осим онога што је речено, треба додати да није поклоњена довољна пажња неким токовима, који су у појединим периодима чинили, мање или више, значајну компоненту историје народа. Због тога је недовољно познавање или једнострано познавање тих историјских токова, односно компоненти, сиромашило нашу објективну слику историјске прошлости народа. У те токове, односно компоненте, убрајам, поред осталог, и религију и живот цркве, која, без обзира да ли је историчар атеиста или не, као значајна компонента живота једног дијела народа, не смије избјећи његовој пажњи. То тим прије што су на нашим просторима религија и црква играле врло значајну улогу у рађању и развијању националне свијести и националних покрета, у формирању и омеђавању нација и најзад у формирању појединих држава.

Ипак се не може рећи да и та проблематика није привлачила пажњу наших историчара. Довољно је подсјетити да су црногорски историчари детаљно обрадили улогу Црногорске митрополије у ослободилачкој борби Црногораца и напослетку у стварању њихове државе. Указивано је и на улогу религије у формирању појединих нација.

Када је ријеч о цркви, треба поменути и рестаурацију и изучавање цркава и манастира који су од културноисторијског значаја. Скоро да нема такве цркве и манастира да о њиховој градњи, архитектури, сликарству и уопште о значају за живот народа није написана обимна монографија.

Овдје треба рећи да човек може уважавати историју српске православне цркве, може признавати њен велики значај за национално политички и културни развој народа, а да при том не буде вјерник. Историја цркве није резервисана само за вјернике, она је резервисана за научнике, без обзира да ли су вјерници или атеисти. Када не би било тако, онда се ни један хришћанин не би могао бавити историјом ислама, или било које

друге религије, и обратно. Ради се о историји, а не о теолошко-догматским проблемима, којима се баве теолози а не историчари,

У вези с тим проблемом желио бих да нагласим још и то да пледирање за обраду тих недовољно или једнострано обрађиваних токова и компоненти историјског живота не значи пледирања за њихову некритичку обраду, не значи да ако је нешто негативно обрађено у једним политичким приликама, сада треба аутоматски позитивно оцјењивати. Напротив, залажући се за објективну историјску обраду ми се залажемо за критичко вредновање историје, односно оних који у њој учествују и који је стварају, наравно, не по сваку цијену, него у смислу критичког *научног* вредновања, а то није исто што и критичко дневнополитичко вредновање. Истина, има историчара чији се угао гледања мијења, често и за сто осамдесет степени, зависно од владајућих политичких прилика. Али прави историчар научник то не ради и не прилагођава своје погледе дневнополитичким потребама. Он историјске појаве не оцјењује у зависности од потреба дневне политике, већ од објективне конкретно-историјске анализе. То не значи да и прави научник историчар не може промијенити неку своју оцјену, поглед и слично. Али, он то не ради зато што су се промијениле политичке прилике, него зато што је дошао до нових извора и нових сазнања. Уосталом, није добар историчар који не поштује нове изворе, нова открића и сазнања, без обзира на политичке прилике и политичку припадност, већ се држи као пијан плота судова које је изрекао на основу ограниченог броја извора и у периоду мање научне зрелости. Такав историчар стагнира, не развија се, његова историјска мисао се креће по једној водоравној линији, па је ниво његове мисли на почетку и на крају исти. За разлику од таквог историчара, мисао доброг, успјешног историчара научника се креће по узлазној линији, па је њен ниво, природно, на крају виши него на почетку. То исто важи за историјску науку у цјелини.

Историографија у служби црногорског национализма

У послеријатном периоду, нарочито од 60-тих година, све је присутнија историографија која је у служби црногорског национализма. Њено основно полазиште је да Црногорци нијесу српског поријекла, већ су аутохтони етнос који се обликовао у посебну нацију.

Неким њеним представницима смета чак и заједничко ангажовање Црне Горе са Србијом у ослободилачкој борби против Турске и Аустро-Угарске, јер је, према њима, та борба била непотребна и штетна за Црну Гору. Они би хтјели да рехабилитују сепаратистички и колаборационистички покрет Крста Поповића и жале што нијесу реализовани планови фашистичке

Италије да се под њеним покровитељством, у току Другог свјетског рата, обнови независна краљевина Црна Гора.

Манифестовање тих схватања у многоме је зависило од политичких прилика, али и та схватања су са своје стране обратнo дјеловала на политичке прилике. Разилажења и сукобљавања до којих је долазило нијесу се одвијала и задржавала само у сфери научне полемике, већ су се неминовно трансформисала у политичке сукобе, заправо била су израз политичких сукобљавања. То се дешавало због тога што су ти историчари или назови-историчари били смо у служби одређене дневне политике, били адвокати одређених дневнополитичких стремљења.

У основици свих тих сукобљавања био је однос према црногорском националном питању. Шездесетих година код нас је као примарни задатак истакнута афирмација нације, националног. На томе је нарочито инсистирала државно-партијска бирократија у републикама и покрајинама, којој одговара национално издвајање и затварање, за шта треба да им пружи аргументе историографије. Због тога смо и били дошли догле да се свака ријеч о прошлости не мјери аршином науке, него аршином политике, да се научници историчари не вреднују према научној вриједности написаног, него према томе колико се испољавају као припадници нације и колико допринесе нечијој замишљеној афирмацији нације. Ми историчари у Црној Гори смо у једном периоду стално стављани на ту националну вагу.

Према схватањима црногорских националиста, основно питање црногорске историје јесте национално питање, утврђивање „црногорског националног идентитета“. „Од односа према њему — каже један од тих историчара — зависи приступ изучавању црногорске историје, сваком њеном сегменту, било којем од њених поглавља, изради њене синтезе“.⁴ Други каже: „Да бисмо одредили овај коначан однос према вриједностима националног наслеђа нужно је, прије свега, имати марксистички фундиран став и однос према проблему црногорске нације и у склопу тога према марксистичком схватању улоге нације у социјализму уопште“.⁵

Значи, треба унапријед одредити оквир у коме се може изучавати историја Црне Горе и Црногораца, па у зависности од тог рама изучавати и тумачити њихову прошлост, коју му треба прилагођавати и не дозволити да нешто или неко из њега изађе. Није крив онај који је унапријед утврдио оквир, него онај који изучава прошлост, и то зато што догађаје и личности није утјерао у тај унапријед постављени и неприкосновени рам.

⁴ Др Драгоје Живковић, *Прилог питању развоја црногорске историографије*, у Зборнику „Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде“, Титоград 1987, с. 182.

⁵ Др Слободан Томовић, *Културно-историјска процедура као конституента националне самосвијести*, Пракса, бр. 4, Титоград 1981, с. 103.

Дакле, не прво изучити како је било, па тек на основу добијених резултата утврдити оквир, него обратно.

У таквој ситуацији историографији се постављају посебни задаци, она треба да ствара не објективну историјску свијест и слику прошлости, већ пожељну свијест и слику онакву какву је неко замишљао да је била, или је требало да буде. Такви људи, као паук своју мрежу историју свога народа испредају из себе. Тај субјективно идеалистички метод, наравно, нема везе са науком. Они данашњу националну стварност и националне границе, како их они виде, пројцирају до оних времена када смо се доселили на Балкан. Не дозвољава се да се ико мијеша у тај национални забран, па су се у вези с тим јављале чудне теорије: да је атака на национални суверенитет ако припадник друге нације обрађује неки проблем из историје народа коме не припада, да само национални кадрови треба да обрађују националну историју и сл. Ако се пак у том у прошлост пројцираним националном обручу запази и некакво присуство које не одговара данашњој стварности, онда се на то гледа као на некакав опасан вирус који што прије треба одстранити, како историјска свијест народа не би била натруњена, не дај боже, каквим страним садржајима. Због тога се упорно радило на „чишћењу“ историјске свијести народа. У ту сврху су коришћени разни методи. Један је, на примјер, да се приликом публиковања дјела старијих писаца из њих брише оно што не одговара тим савременим чистачима историјске свијести народа.

Том истом циљу могу да послуже и разне прославе и обилежавања историјских догађаја, појава и личности, који су имали значаја за широка подручја која данас насељавају југословенски народи и који су се дешавали, односно дјеловали када наших савремених подјела није било. Данас се ти догађаји, појаве и личности своде и затварају у данашње националне или државне, односно републичке границе, само зато што се то збило на данашњим територијама тих нација или република. Смијемо ли ми данас, ако је нешто у прошлости имало широк значај и захватало шира подручја, то сабијати у Прокрустове постеле данашњих националних или републичких граница? Зашто бисмо се ми данас лишавали тог заједничког историјског и културног наслеђа, само зато што се нешто збило на територији која је данас ван подручја наше републике? Зашто бисмо некога попријекло гледали и оптуживали га за задње намере, ако то што је у прошлости било заједничко осјећа и третира и као своје наслеђе, дио своје историје и културе?

Историјски садржаји, тако приказани, односно национално омеђени, лишавају се дијела свога садржаја, једном ријечју, не даје се њихова права слика, њихов прави и пуни историјски значај. Тако се из наше историјске прошлости брише оно заједничко ткиво, заједнички садржај, ствара се погрешна историјска свијест.

Захтјеви за националистичко омеђавање црногорске историје и културе довели су, у јануару 1968. године, до одржавања једног великог скупа. Иступање на том скупу једног нешколованог аматера означено је као зачетак новог теоријско-методолошког приступа у изучавању историје Црне Горе. „Иступ Радоја Радојевића на њему (скупу) — каже др Драгоје Живковић — изненађујуће је дјеловало на све присутне... Његово излагање изазвало је, с једне стране, буру негодовања већине присутних, док је, с друге, осталом броју људи руковођених тежњом за научном објекцијом отворило очи и подстакло их да с појачаним интересовањем и критичким односом прилазе изучавању црногорске народне прошлости“.⁶

Националисти се жале што је процес који је наводно зачео Р. Радојевић био успорен због борбе против „ексцесних националистичких диверзија у неким срединама изван Црне Горе“. Они кажу: „То је имало одраза и довело до привременог застоја позитивних кретања и у култури Црне Горе“. Очигледно, ако је борба против национализма зауставила „позитивна кретања“ у култури Црне Горе, онда су и та „позитивна кретања“ неминовно била националистичка. „Међутим, то није дуго потрајало“. Појавио се нови „корифеј“ који је даље „развио“ теоријско-методолошки приступ у изучавању историје Црне Горе. Био је то опет нешколовани историчар аматер. Д. Живковић каже: „Са 1974. годином почињу нови тонови. Донијела их је појава књиге Сава Брковића ‚О постанку и развоју црногорске нације‘ (Титоград 1974). Том књигом се први пут у једном обимнијем дјелу нашао под ударом, макар само у народносној димензији, историографски опус о Црној Гори. Иако на страницама те књиге није било могуће дати научне одговоре на сва питања о ентитету и континуитету Црногораца, Брковић је, схватањем суштине, инстинктом и смислом за ослушкивање револуционарних пулсација, указао на многе чворне тачке процеса развитка црногорског друштва од ранофеудалне епохе до најновијег доба. У основи он је успио да докаже да је црногорски народ сам створио своју историју, разумије се, не изоловано, већ у склопу ширих друштвено-историјских координата, у интерференцији с другим народима“.⁷

И прије те књиге људи који су исповиједали етничку аутохтоност Црногораца нијесу били задовољни резултатима скупа од јануара 1968, па су и даље инсистирали на својим схватањима, сматрајући да је основна дужност црногорских историчара да потврде и докажу њихова мишљења. Али пошто, изузев појединаца, ови то никако нијесу хтјели да ураде, дошли су под удар њихове срџбе, коју је пратила „забринутост“ за стање наше историографије. Сличну забринутост су испољава-

⁶ Др Драгоје Живковић, н. дј., с. 184.

⁷ Исто, с. 186.

ли и поједини руководећи људи из Савеза комуниста Црне Горе. Зато је у јулу 1970. године Централни комитет одржао посебну сједницу, на којој се расправљало о актуелним идејним и друштвено-политичким питањима црногорске културе. На тој сједници сам и ја учествовао и критиковао схватања црногорских националиста. Том приликом сам, у вези с оптужбом да историографија неће да потврђује националистичка схватања, поред осталог, рекао: „А она то заиста неће, јер задатак историјске и других друштвених наука није у томе да потврђује нечија мишљења путем брзоплете и научне импровизације, већ да објективном анализом откривају и утврђују све токове и стране живота црногорског друштва“, а потом сам додао: „Желио бих да се осврнем на „забринутост“ ових људи због стања наше историографије, која ето неће никако да потврђује њихова схватања о нашој прошлости и црногорском националном питању. Зато је, према њима, Историјски институт Црне Горе тројански коњ и легло великосрпства у Црној Гори, зато се они питају шта заправо ради тај Институт толико година када још није написао приручник о црногорском националном питању, тачније приручник о њиховом схватању црногорског националног питања, јер друго они не признају, зато они с времена на вријеме напишу по неки приказ или чланчић у којима, наравно нестручно, дају „ауторитативне“ оцјене о историјским догађајима, личностима итд.

„Срећом у Историјском институту нијесу много осјетљиви на овакве и сличне приговоре и „забринутост“ и тамо раде управо онако и оно што треба да ради једна научна установа“.⁸

Ускоро је Историјски институт и јавно нападнут, у једној изјави у београдским „Вечерњим новостима“, коју је срочио (тадашњи) извршни секретар ЦК СК Југославије (Светозар Дуруговић). Он је Институт оптужио да црногорску историју пише у духу светосавља, као и за друге сличне грехове. „Вечерње новости“ нијесу хтјеле да објаве одговор Института на ту пашквилу. Са свијешћу новинара „Вечерњих новости“ није било спојиво да неко може јавно да оспорава мишљење, односно судове, извршног секретара ЦК СК Југославије. Такво светогрђе они нијесу могли дозволити.

Осим Историјског института, предмет напада црногорских националиста била је и Редакција за вишетомну историју Црне Горе. И она је, према њима, била легло великосрпског национализма. Када се у часопису „Стварање“, који је тада, изгледа, више водио рачуна о политици него о књижевности, појавио један критички приказ на објављене томове те историје, редакција је чак одбила да објави одговоре врло познатих историчара, који су у приказу били критиковани.

⁸ Др Димитрије Димо Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног питања*, Никшић 1982, с. 156/7.

Да би парирали тако „опасним“ институцијама за црногорску историју и културу, формиран је Лексикографски завод Црне Горе, који је имао намјеру да се претвори у један нови историјски институт. „При томе се — писао сам 1985. године — таква оријентација оправдава тврдњама да је досадашњи рад на црногорској историографији само продужетак грађанске историографије, да је заснован на обманама и фалсификатима и да они сада треба да одиграју улогу Месије у спасавању Црне Горе и њене прошлости од те страшне завјере која се тако дуго ковала и даље кује против ње. Одбацује се не само оно што је до сада урађено него и оно што ће евентуално убудуће бити урађено... Дакле, они су ту да спасавају црногорски народ од стручних историчара који су ‚против њега‘. Зато они стварају једну атмосферу ‚бити или не бити‘ и као основни задатак наше историографије истичу одбрану од угрожености Црне Горе и њене прошлости. Лексикографски завод, према њима, треба да буде центар и организатор тога отпора“.⁹

Добар савезник Лексикографског завода Црне Горе била је Републичка редакција за енциклопедију Југославије, која, истина, није имала претензија да се претвори у још један историјски институт, али одбором аутора за писање појединих енциклопедијских јединица из историје Црне Горе добро је пазила да то буду, према њеној оцјени, правовјерни Црногорци, чији прилози неће бити натруњени било каквим српским садржајима.

Било је покушаја да се и Црногорска академија наука и умјетности упрегне у кола дневне политике и да послужи истом циљу. Али, и поред тога што се за такву улогу Академије залагао и њен ондашњи предсједник, тај покушај није успио, јер је осујећен жестоким отпором неких чланова Академије.

Но, без обзира на чињеницу да су у својим рукама имали такве институције као што су Лексикографски завод и Републичка редакција за енциклопедију Југославије, њима су и даље били трн у оку Историјски институт и Редакција за вишетомну историју Црне Горе. Требало је Историјски институт преузети у своје руке, а Редакцију за вишетомну историју укинути и формирати нову. То је требало урадити помоћу Савеза комуниста, у коме су највећи утицај имали људи по својим схватањима врло блиски црногорским националистима. Истине ради, треба рећи да већина чланова Централног комитета није дијелила схватања црногорских националиста, али није имала храбрости да им се отворено супротстави, јер ти људи нијесу хтјели да ризикују своје положаје у партијској или државној бирократији.

Да би то остварили, националисти су се служили и писменим денунцијацијама Централном комитету СК Црне Горе. Та-

⁹ Исто, с. 248.

ко је један научни радник Историјског института (Радоје Пајовић) маја 1973. године поднио Централном комитету једну такву денунцијацију.^{9а} Прво се окопио на Редакцију за вишетојномну историју Црне Горе, на чији је рад, каже, скретао пажњу више година, па закључује: „Пошто ништа од свега тога није могло да се учини што би заинтересовало надлежне факторе то овим путем обавјештавам Секретаријат ЦК СК Црне Горе са жељом да он покрене рјешење овог питања и да од надлежних фактора захтијева да се читаво ово питање преиспита и нађе адекватно рјешење“. Значи, од Партије се тражило да она рјешава и пресуђује о питањима писања историје Црне Горе.

Али тај историчар се није на томе задржао. Он даље пише: „Други проблем који по мом мишљењу заслужује пажњу јесте питање идејности у историографским радовима наше куће. Иако не желим ништа да прејудуцирам ипак мислим да се о нашим радовима може а и морало би дискутовати, јер по мом мишљењу у њима има мјеста која су остатак буржоаске идеологије“. И даље истиче:

„У извјештају Радне групе ЦК СК Црне Горе и ОК СК Титогграда помињу се текстови два друга из Института, који су објављени у новинама. Чини ми се да би сада то питање требало актуелизирати и проширити га на све радове научних радника Института, без обзира гдје су објављени“.

Пошто је подсјетио да је то питање већ покретано на састанцима организације Савеза комуниста Института, али без резултата, он наставља: „Желио бих да Секретаријат ЦК СК Црне Горе размотри то питање и могућност да се евентуално формира једна радна група састављена од чланова ЦК и других другова који би били у могућности тим проблемима да се позабаве, па би се на основу материјала и података до којих група дође могла организовати дискусија на некој од комисија ЦК СК Црне Горе или на неком другом форуму. Једна солидно извршена анализа и оцјена ових радова, прије свега са идејног становишта, држим да би могла да има позитиван утицај на даљи развој наше историографије“.

Нешто касније он и отворено каже у чему је у радовима Историјског института тај „остатак грађанске историографије“, „остатак буржоаске идеологије“, и због чега Централни комитет треба све то да рашири „прије свега са идејног становишта“. Ево у чему је, према њему, проблем: „За тих 25 година (од формирања Института) — каже он — наша историографија није ријешила многа питања. Она не само да није дала чак ни критику грађанске историографије, него је наслиједила и неке њене заблуде. Зар не би било нормално да се за ових 25 година написала студија о црногорском националном питању“.

^{9а} Радоје Пајовић — Секретаријату Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе, 9. V 1973.

Ето у ком грму је лежао зец: Институт неће па неће да пише књижицу о црногорском националном питању у оном духу како то питање виде црногорски националисти. Зато Партија треба да нареди и одреди да се то уради и како да се уради. Дакле, није то задатак историчара него политичара. Историчари треба само да извршавају њихове налоге и наруџбине. Поменућемо само још неколике оптужбе које директора Института терете као основног кривца за све идеолошке девијације у Институту. Истина, директор је изјављивао да Институт док је он директор неће бити ничији сервис, па ни Централног комитета. Била је то сувише јеретичка изјава, па је већ поменути историчар похитао да у својој денунцијацији о томе обавијести и Централни комитет, пишући слједеће: „Д. Вујовић Институт сматра као некакву енклаву, на коју нико са стране, чак ни политички форуми, не смију да врше утицај или макар да сазна шта се у Институту ради. То квалификује као угрожавање интереса Института“.

Као велики гријех директора Института у денунцијацији је наведен и податак, иначе тачан, да је он за републичког посланика предложио једног научног радника који није био члан Савеза комуниста, као и то да је на консултативни састанак у изборној комисији отишао један други члан колектива, који такође није био члан Савеза комуниста. Као што се види, према овом историчару, добар научник и поуздан човјек је могао бити само члан Савеза комуниста. Дакле, људе је требало мјерити не према њиховом раду, залагању и резултатима научног рада, него према томе да ли су или не чланови Савеза комуниста. Према том схватању, нерадници и људи са скромним научним резултатима морали су имати предност само зато што су чланови Савеза комуниста.

Централни комитет се није оглушио о ову денунцијацију, па је формирао комисију да испита наведене оптужбе. Али испитивање није дало жељене резултате, јер је на крају писац денунцијације окарактерисан као црногорски националиста, и кажњен партијском казном, а другом члану колектива (Јован Бојовић) који му се придружио и у свему га подржао изречена је јавна партијска критика. Дакле, покушај црногорских националиста да освоје Историјски институт није успио, иако осуда двојице денунцијаната није уздрмала њихов положај и углед у рукавствима Савеза комуниста, што потврђује да су тамо биле јаке снаге које су их штитиле и које су жалиле што планирани покушај није успио.

Овај примјер врло јасно показује какав је притисак прављен на историчаре да би писали само пожељну историју, и то националистички оријентисану. Он показује и то да су наши историчари томе пружали отпор и водили упорну борбу за слободу научног стваралаштва.

Али и поред свега црногорски националисти се нијесу мирили са стањем ствари у историографији. Ускоро, они су забиљежили значајан успех: укинута је Редакција за вишетомну историју и обустављено даље публикување, како су црногорски националисти говорили, „те анационалне едиције“. Нешто касније, тада најутицајнији човјек у Савезу комуниста Црне Горе, обуставу рада на вишетомној историји Црне Горе овако је образложио: „Ми смо 15 година толерисали да нам се пише историја Црне Горе са погрешних концепција и на крају смо се одлучили да то измијенимо. То је била политичка одлука. Послије кад су неки појединци хтјели да нам помогну и да нас у томе подрже, оставили смо их саме, били смо равнодушни према томе што су добијали етикете са разних страна, па и из наших средина. На неки начин несвјесно смо подржали метод етикетирања, толерисали га. Значи, морамо у том погледу, чини ми се, да унесемо у организацију СК такву праксу и схватање потребе да се баве питањима културе, идеологије и идеолошког конкретног струјања и манифестација тог струјања, да им је то посао као и други из спровођења политике СК“.¹⁰

Осим обуставе рада на Вишетомној историји Црне Горе, црногорски националисти су тада како је речено добили и један нов подстрек појавом књиге Сава Брковића, бившег високог партијског функционера, историчара аматера, „О постанку и развоју црногорске нације“. Наравно, аутор није био стручно и интелектуално дорастао да се бави једном таквом темом. Он је, као и сви националисти, било које оријентације, полазећи од дневно-политичких интереса, унапријед имао рјешење за постављену тему, он је своје дневнополитичке погледе пројцирао на прошлост, коју је „освјетљавао“ и тумачио у складу са тим погледима. Озбиљни историчари су игнорисали ту књигу, иако су је националисти рекламирали као до тада најзначајнији допринос изучавању црногорског националног питања.

Брковић је ускоро добио нову прилику да изнесе своје погледе на историју Црне Горе. Он је, не случајно, био ангажован од Редакције Опће енциклопедије Лексикографског завода из Загреба да за ново издање те Енциклопедије напише историју Црне Горе у енциклопедијској јединици „Црногорци“. Брковић је прихватио обавезу и написао преглед историје Црне Горе почев од Илира па даље. С обзиром на концепцију, ниво, море крупних фактографских грешака, ја сам, сматрајући да енциклопедије не смију бити полигони аматерског незнања, оштро критиковао ту јединицу. Због тога сам од црногорских националиста и партијских форума био оптужен да је циљ те критике да се оспори право да се Црногорци обраћају као посебна енциклопедијска јединица. У тој оптужби је био врло

¹⁰ Побједа, 31. јануара 1981.

активан и давао јој тон један историчар, који је тада имао највишу научну и врло високу политичку власт у Црној Гори.

Због тих и других критика схватања и обраде црногорске историје од стране црногорских националиста, Предсједништво ЦК СК Црне Горе је крајем 1979. године одржало сједницу на којој је негативно оцијенило стање у црногорској историјској науци. У закључцима те сједнице се, између осталог, каже:

„Развој историјске науке у Црној Гори пратиле су и прате слабости методолошке и научно-теориске природе, карактеристичне иначе за југословенску историографију. У борби за нове концепције, начела и критеријуме, модерна марксистичка историографија настајала је и данас се афирмише у непомирљивом сукобу с концепцијом старих формација, система, идеологија. Савез комуниста Црне Горе мора озбиљно да се позабави стањем у области културе, а посебно стањем у историјској науци, да разради програм конкретних мјера, срачунатих, прије свега, на досљедну примјену идејних полазишта X и XI конгреса СКЈ, VI и VII конгреса СК Црне Горе. Комунистима и осталим прогресивним социјалистичким снагама на раду у установама које се баве научноистраживачком дјелатношћу у области историографије припада у дио обавеза да разраде такав програм. Комунисти у тим институцијама морају својим научним радом, прије свега... допринијети идејном разграничењу од оних који са неких универзитетских трибина, или са трибина научних скупова и симпозијума и даље оспоравају црногорску нацију, не признају њену историју, већ је инкорпорирају у историји других народа, као и од оних који сматрају да Црногорци у општејугословенским научним и лексикографским публикацијама не могу бити приказани као нација“.¹¹

Црногорски националисти су били незадовољни што закључци тако ауторитативног политичког форума, какав је био Предсједништво ЦК СК Црне Горе, којима су осуђивани они који критикују националистичке појаве у црногорској историографији, нијесу ушуткали црногорске научнике историчаре и приморали их да положе оружје пред црногорским националистима. Штавише, они су били разочарани. Један од њих је своје разочарање изразио овако: „Одговорне научне институције (ЦАНУ и Историјски институт) су се, међутим, оглушиле о одлуке овог важног скупа. У објема кућама (прве уколико је ријеч о историји) у односу на идеолошка и методолошко-научна полазишта у погледу остваривања програмских задатака настављено је на стари начин“.¹²

Националисти, на жалост, нијесу схватили да историјска наука не тумачи прошлост сагласно нечијим дневнополитичким

¹¹ *Научна потврда развоја и афирмације црногорске нације, Побједа*, 22. децембра 1979.

¹² Др Драгоје Живковић, *н. дј.*, с. 189.

потребама и да ничији закључци, одлуке и директива не могу замијенити научни теоријско-методолошки приступ у изучавању историјских појава, догађаја и процеса. Они нијесу схватили да историја не смије бити инструмент дневнополитичких потреба, да не смије бити слушкиња ни једног политичког покрета и ни једне идеологије.

Оглушавање црногорских научних институција и историчара о закључке 38. сједнице Предсједништва ЦК СК Црне Горе Д. Живковић илуструје њиховим односом према књизи Шпира Кулишића „О етногенези Црногораца“ (1980), коју су оштро критиковали, док ју је Живковић високо оцјењивао. Та књига је изазвала велику полемику, јер су њени издавачи жељели да је представе као националну библију и да односом према њој мјере патриотизам и грађанску исправност људи. Зато је, поводом ње, организован научни скуп, који је јасно показао неодрживост схватања Кулишићевих и његових црногорских бранилаца.

Али опет се јавља Сава Брковић да спашава њихов угрожени положај. Он је у заједници са својим једномишљеницима припремио и издао једну књижицу, под насловом „Етногенезофобија“, у којој је бранио Кулишићеве ставове а нападао његове критичаре. Та књижица је, међутим, црногорским националистима направила медвјеђу услугу, не само због неукости него и због тога што је управо потврдила оправданост критика Кулишићевих схватања. Књига је чак изазвала реакцију и осуду Брковићевих схватања и од стране руководства СКЈ. Од критике и осуде књигу „Етногенезофобија“ није могло спасити ни то што су се њени аутори позивали на историјски материјализам и представљали је као марксистичко тумачење историје. Тако су, на примјер рецензенти књиге, Сретен Зековић и Шефкет Крцић, писали: „У рукопису Сава Брковића заговара се принципијелна, научно публицистичка и полемичка критика старе и нове велико-српске концепције, ради одбране и историјско-материјалистичког доказивања самобитности народносног и националног бића Црногораца са становишта марксизма и кључних докумената КПЈ, и СКЈ наших угледних политичких првака“.¹³

За црногорске националисте је карактеристично то што су се стално позивали на марксизам, односно историјски материјализам, и на документа и руководиоце Савеза комуниста Југославије. Без обзира на то што неке њихове формулације о марксизму могу бити и прихватљиве, и без обзира на то што они данас мисле о марксизму и историјском материјализму, у вријеме када су изречене служиле су као параван за схватања која су управо супротна историјском материјализму, чиме су му чинили медвјеђу услугу. Јер људи кажу: ако историјски

¹³ Цетињски лист, 1. маја 1988.

материјализам доводи до таквих схватања, онда је он монструозни теоријско-методолошки приступ, који у име науке треба обавезно одбацити.

Они чак неке југословенске политичаре стављају у исту раван с Марксом и Енгелсом. Један од њих пише: „За велике пролетерске мислиоце Маркса, Енгелса, Лењина, Тита, Кардеља и друге, нација је настала у епоси капитализма, као специфичан облик народног заједништва... Нужно је прецизирати неке посебне услове, неопходне за марксистичко вредновање наслеђа и то са становишта модерног социјалистичког и самоуправног духа југословенског заједништва и посебно са становишта доприноса теоријских радова друга Тита и Кардеља изворном и класичном марксизму... Најзад, најсажетију и најсавременију дефиницију конституената који су одредили карактер црногорског националног бића и сходно томе представљају његове највеће вриједности у оквиру културноисторијског наслеђа, дао је Јосип Броз Тито“.¹⁴

Аутори које смо горе цитирали данас тако не мисле о марксизму, а уколико га и спомињу — то раде само у негативном смислу. Неки од њих другачије мисле и о црногорском националном питању. Мијењају се прилике, па се у зависности о њих мијењају и мишљења.

Служење историчара српском национализму

Школски примјер како неки историчари адвокатишу и служе одређеном политичком покрету јесте њихово писање за дневнополитичке потребе српских националиста. Немамо могућности да овдје обрађујемо цјелину проблема. Задржаћемо се само на писању неких историчара чији су нам радови били при руци, али ипак довољно репрезентативни, и то писаца који су својевремено били ватрени „марксистички и комунистички“ и аутори више радова у којима се величала историја совјетске власти у СССР-у, Комунистичке партије Југославије и Народнослободилачке борбе Југославије, на чему су и стекли докторске титуле. Њихове, као и свих српских националиста, омиљене теме су а) југословенство и Југославија, и б) Други свјетски рат на нашем тлу. Зато ћу се и ја задржати на њиховој интерпретацији тих проблема, да бих показао до каквих се неприхватљивих закључака долази када се на њих гледа кроз дневнополитичку и идеолошку призму српског национализма. Ти закључци су често преузимани од жуте булеварске штампе и као такви не би заслуживали пажњу историјске науке, али пошто се ради о историчарима са научним титулама, па и професорима универзитета, треба на њих указати, не ради тога да би се бра-

¹⁴ Др Слободан Томовић, н. дј., с. 102, 108.

нили они које нападају, јер циљ овог писања није ничија одбрана, него да би се приказао њихов теоријско-методолошки приступ историјској прошлости о којој пишу, и да би се видјело чиме се све користе само да би што боље оправдали дневнополитичке ставове покрета коме служе. Ако се при том покаже неоправданост њихове критике одређених покрета, догађаја и личности, ја због тога, морам признати, не жалим.

Свако ко имало познаје историју, не мора бити стручни историчар, лако ће уочити да се закључци таквих историчара не заснивају на историјским чињеницама, него на актуелним политичким ставовима српских националиста. И овдје се сусријемо са појавом, на коју смо указали када је било ријечи о схватањима црногорских националиста, да се историја не приказује онако како је било, него како то одговара нечијим данашњим политичким и идеолошким потребама; зато и они, као паук своју мрежу, пожељну слику историјске прошлости извлаче из себе, заборављајући при том да оно што пишу ипак читају и образовани људи, па и историчари.

Југословенство и Југославија. — Због чињенице да се Југославија распала изводи се закључак да је она била заблуда и илузија једног периода и једне генерације. „Нереална је претпоставка — пише један историчар — да је Југославија представљала и да представља тежње, интерес и идеје наших најнапреднијих људи у прошлости, или да је њено постојање економски нужно, и да стога мора постојати. То је илузија која и сада траје у главама неких ‚Југословена‘ у првом реду из редова Срба и Црногораца“.¹⁵ Тај историчар закључује да Југославија „није имала потребне услове за настанак нити за дуже постојање“, што потврђује чињеница да се „два пута брзо и лако распала“.¹⁶ То је оцјењивање и објашњавање догађаја, који су се десили у доста далекој прошлости, са становишта савремених дневнополитичких и идеолошких схватања и потреба. Према том теоријско-методолошком приступу, Југославија се распала зато што је створена, па је није требало ни стварати, јер се не би догодило све оно што се касније у њој и због ње десило. Ако бисмо прихватили такав приступ, онда бисмо, тражећи узроке ономе што се данас дешава, дошли до почетка саме историје, јер Југославија није случајна, неочекивана творевина, она има своју предисторију и своје узроке, а и ти узроци имају своје узроке и тако до у недоглед. Да ли поступке оних који су стварали Југославију можемо оцјењивати на основу поступака нових генерација политичара, и то у сасвим другачијим и много каснијим историјским условима и околностима? Свакако то не можемо радити. То је исто као када бисмо поступке неког човјека у младости оцјењивали према његовим

¹⁵ Др Новица Војиновић, *Срби, Ватикан и Југославија*, Побједа, 1. октобра 1993.

¹⁶ Исто.

ставовима и држању у старости. Многи политичари, па и историчари, били су милитантни комунисти, а данас су милитантни антикомунисти. Можемо ли њихову комунистичку прошлост објашњавати њиховим данашњим антикомунизмом? Да ли је Југославија од самог свог постанка била предодређена и осуђена на распад, или је то последица лоше политике оних који су њоме руководили, током њеног 70-годишњег постојања, и дјеловања одређених међународних фактора? Свакако се ради о овом последњем.

За српске националисте и историчаре који им служе, југословенска држава је била антисрпска творевина! Зато се југословенска идеја и југословенски покрет, током XIX и почетком XX вијека, осуђују и одбацују не само као нереални него и као антисрпска завјера инспирирана од Ватикана. Они нападају сваки покрет у прошлости који је имао за циљ зближавање Југословена, нарочито Срба и Хрвата, јер су у томе видјели ватикански план однарођивања Срба. Један од њих каже да је „хрватско прихватање штокавског говора, њихов (уствари) прелазак са једног језика на други, било остварење стратегије однарођавања покатоличених Срба“, да „Вукове одреднице српства у ствари постају основица за хрватско национално конституисање на српски рачун“.¹⁷ Као антисрпска завјера се тумаче Илирски покрет, Штросмајерово југословенство, Српско-хрватска коалиција.¹⁸

Они сваку националну манифестацију код Хрвата тумаче као антисрпску. За њих је одредница „хрватски национални покрет“ синоним нечега негативног, неприхватљивог, антисрпског. Овдје се сусријећемо са два различита приступа националним покретима југословенских народа у XIX и почетком XX вијека. За њих је само српски национални покрет оправдан, док други то нијесу. Само српски народ може да се бори за своја национална права, а други то не могу. Дакле, народи се не третирају равноправно и као равноправни, један је божји, изабрани народ, док други то нијесу; један је субјекат историје, док су други њен објекат. Наравно, такви погледи и приступи су данас карактеристични за све националистичке покрете, па и на југословенским просторима, што нарочито важи за хрватске националисте.

Српски националистички историчари не прихватају ни оне покрете у Србији који нијесу били десничарски, националистички и шовинистички. Све демократске снаге које су се јављале у Краљевини Србији они одбацују. Један од њих каже да је већ „први српски либерализам био на одређен начин и национално „деструктиван“. То каже и за идеје првих српских социјалиста.¹⁹ Значи, основ српства су само покрети који су кле-

¹⁷ Веселин Ђуретић, н. дј., с. 27.

¹⁸ Др Новица Војиновић, н. дј., Побједа.

¹⁹ Веселин Ђуретић, н. дј., с. 18.

рикални, митомански, они окренути средњем вијеку, као и други конзервативни покрети.

Према српским националистима, па и историчарима који им служе, Хрват и католик не могу бити поштени и није требало ни помишљати да се са њима заједнички живи. Зато је све оно што су Срби радили на стварању Југославије током Првог свјетског рата била велика грешка, почев од Нишке декларације 1914. године, која је према њима била „трагична и парадоксална“. Трагична, јер њоме почиње стварање заједничке државе са Хрватима и Словенцима; парадоксална, јер су Хрвате и Словенце сматрали својом браћом, а они су се на Церу и Колубари борили против Срба.²⁰ (Зар се и Срби, држављани Аустро-Угарске, нијесу борили у аустроугарској војсци на том и другим фронтима као војници и официри? Неки од тих се данас славе као највећи Срби, наравно, не због тога што су били аустроугарски официри, него због неких других њихових активности).

Данас скоро сви народи који су живјели у Југославији кажу да су у њој били губитници, чак и они који су захваљујући Југославији формирали своју државу и завршили своје национално конституисање. Заједничку југословенску државу српски националистички историчари, у односу на Србе, изједначавају с Ватиканом и Аустро-Угарском, без обзира на то што су углавном Срби били творци Југославије и што су се и они стварањем Југославије први пут нашли у једној држави. Они кажу да је Југославија — и она од 1918. године и она која је никла из ослободилачке борбе 1941—1945. године — створена само ради расрбљавања Срба и борбе против Срба.

Српски националисти бране српске политичке странке, нарочито оне десне, конзервативне, и сваког њиховог критичара проглашавају за антисрбина и издајника, како на примјер поступају према Светозару Прибићевићу. За разлику од таквих политичара, хвале и величају десно оријентисане политичаре какав је био Милан Стојадиновић.²¹ Сви они Срби који желе неко споразумијевање са представницима других нација у оквиру Југославије називају се „полуинтелигентни“, „полуписмени“, „шићарције“, „малограђански скоројевићи“, „ситни калкуланти“, „аморални“, „ниског стања духа“, „српски распадамећени“, „анационални“ и многим другим сличним називима.²²

Дозвољава се све могуће лавирање српских грађанских партија и политичара, као на примјер прилагођавање Милана Стојадиновића фашистичким земљама Немачкој и Италији, али се лавирање несрпских странака или лијево оријентисаних, као што је Комунистичка партија Југославије, карактерише као издајство.

²⁰ Др Новица Војиновић, н. дј., Пobjеда, 7. октобра 1993.

²¹ Веселин Ђуретић, н. дј., с. 45, 52.

²² Исто, с. 51—52.

Осим тога, стање у међуратном периоду у појединим подручјима Југославије, која су била српска, и оним која су рачуната као српска, као на Косову и Метохији и Македонији, приказује се у ружичастим бојама, па се изражава чуђење како је неко могао бити против такве идиле. Иначе кукају што на Косову није дошло до масовне освете над Албанцима. Слично се гледа и на однос према Хрватима. Као историјско рјешавање проблема односа с Албанцима и Хрватима препоручује се рваншизам, масовна убиства и освете.

И поред оцјене да је Југославија историјски промашај и да је гробница српског народа, српски националистички историчари оштро нападају оне, изван српског круга, који такође нападају Југославију, тражећи да се преуради или да се разбије. Неминовно се поставља питање: Како то да бране Југославију, када и сами кажу да је она велика заблуда и гробница српског народа? Природно би било да се не противе разбијању те гробнице, то јест Југославије.

Али они не раде тако. Само они могу да одбацују Југославију, називајући је најпогрднијим именима. А ако то раде други, они их нападају, наводећи то као највећи могући гријех. Одакле ти двоструки, дијаметрално супротни, критеријуми о истој појави? Али ако се има у виду да се ради о националистима, онда такав поступак није ни мало случајан; напротив, он је природан резултат њиховог начина мишљења и тумачења историјских догађаја. У једном случају Југославија се одбацује, јер се није реализовала као Велика Србија, а у другом се брани као могућа Велика Србија. Српски националисти и њихови адвокати историчари прихватају Југославију само као Велику Србију, као простор политичке и културне супремације Срба. Зато су у свакој критици Југославије или захтјеву за њено федеративно уређење видјели антисрпски чин и угрожавање Срба.

Са тог становишта они су усмјерили оштрицу својих напада на све хрватске и словеначке политичке покрете и личности, видећи чак и у оним Хрватима и Словенцима који су били у Уставотворној скупштини Краљевине СХС највеће антијусловене и србомрце.²³

Истина, и у историји других народа увијек се може наћи негативних појава и поступака који дијеле и раздвајају народе. Националисти свих боја акценат стављају на оно што народе раздваја, а не на оно што их спаја. Они споне међу народима, нарочито неким, не запажају; тачније, не желе да их запазе. Историјска наука не треба да ставља акценат ни на једно ни на друго, већ да једнако пажљиво изучава и једно и друго. Акценат могу да ударају само политичари. А ако то раде историчари, онда они то чине не као научници него као адвокати одређеног

²³ Др Новица Војиновић, и. дј., 9. октобра 1993.

политичког, у овом случају националистичког покрета, пишући тако пожељну историју.

Српски националисти и историчари који им служе нападају не само политичке покрете и личности других народа него и све лијеве и социјалистичке покрете, а нарочито Комунистичку партију Југославије и њене вође, које називају „неодговорна друштвена периферија“, „скоројевићи“ и слично,²⁴ и које представљају не само као политичке, моралне и интелектуалне него и као физичке ругобе. Према њима, испада да су Комунистичка партија Југославије и Коминтерна формиране само ради тога да би се бориле противу Срба и Југославије.

Ево како комунисте и Комунистичку партију Југославије приказује један од тих историчара, који је својевремено био партизан и више деценија активан члан КПЈ. Он, поред осталог, тврди: све партије у Хрватској од комуниста до усташа слагале су се у томе да Србе треба уништити; КПЈ се од оснивања борила за рушење Југославије; предлози КПЈ за федеративно уређење Југославије су антисрпски и антијугословенски став и чин; комунисти и католичка црква у Хрватској и Словенији су имали добре односе зато што су имали исте антисрпске и антијугословенске ставове, то јест разбијање Југославије; хрватски комунисти су били вође усташког покрета; Јосип Броз Тито је био антисрпски настројен и против њих је стално водио акције; Титова политика према Србима равна је ватиканској.²⁵ Тито је усмјеравао НОБ против Срба, што се уклапало у антисрпску ватиканску концепцију; Тито је од 1928. године користио сваку прилику за уништавање Срба; уништење српског народа и разбијање Југославије били су државна политика Титовог руководства.²⁶

Не улазећи у расправу о томе колико су предње тврдње тачне (по мени, оне то нијесу), ја се само питам: Да ли су оне посљедица научног или политичког „отрежњења“? Како је могуће, тако рећи преко ноћи, дијаметрално промијенити научно мишљење, а да томе није претходила дуга и озбиљна провјера докумената која су раније коришћена и закључака који су на основу њих изрицани? Таква нагла научна промјена може бити само резултат промјене политичког става, коме, уз то, жели да се активно служи. Када човјек направи такав политички заокрет, онда је могуће направити исто тако брз и радикалан научни заокрет. Ствар је сасвим једноставна, јер не треба прошлост поново изучавати, треба само тамо гдје је до јуче стајало да ставити *не*, и обратно. Није важно то шта документи кажу, него шта каже покрет коме историчар служи, чији је адвокат дневнополитичких потреба постао.

²⁴ Веселин Ђуретић, н. дј., с. 184.

²⁵ Др Новица Војиновић, н. дј., Побједа, 10, 11, 16, 18. октобра 1993.

²⁶ Исти, *Три геноцида над Србима у XX вијеку*, Стварање, јануар, фебруар, март 1993, с. 181, 185, 192.

Други свјетски рат. — Адвокатисање, од неких историчара, српском национализму нарочито долази до израза приликом обраде историје Другог свјетског рата на нашим просторима. Ти историчари уочавају сву непријатност и тежину чињенице да је националистички четнички покрет у току Другог свјетског рата сарађивао са окупатором и као такав осуђен у земљи и иностранству. У српском народу је било и других колаборационистичких снага као што су били четници Косте Пећанца, власт и оружани одреди генерала Милана Недића у окупираној Србији, политички покрет и оружане формације Димитрија Љотића. Понашање тих снага није било у духу слободарске традиције српског народа. Пошто за националисте њихов народ не може погријешити и увијек је у праву, у њему никад није било издаје, и томе слично. Борба партизана за слободу, према њима, није била борба српског народа, јер су они анационални елементи који, борећи се против окупатора, уствари се боре против српског народа. Зато српски националисти и њихови адвокати историчари, када говоре о борби српског народа за слободу, то говорење заустављају на Првом свјетском рату, или, полазећи од дневнополитичких потреба и интереса, покушавају, стварајући разне теорије, да оправдају издају четника и других колаборациониста у српском народу и докажу да не постоји никакав несклад између њиховог држања и оног понашања Срба у ранијим историјским периодима. Они измишљају разне теорије помоћу којих покушавају да докажу да оно што су четници и други српски колаборационисти радили у току Другог свјетског рата није издаја него патриотско држање и одбрана српских интереса. То су теорије о очувању биолошке масе српског народа, о егзистенцијалном интересу српског народа, о политичком реализму, које се на крају сведе на исто.

Мора се поставити питање: Да ли су то теорије дневнополитичке или научне, да ли су створене и да ли важе само за једну конкретну ситуацију, или имају неки универзалнији теоријско-методолошки значај за тумачење и разумијевање протеклих историјских збивања?

Одмах треба рећи да су те теорије створене само за једну конкретну историјску ситуацију, јер се из кругова тих истих људи који правдају издају у Другом свјетском рату очувањем биолошке масе српског народа, егзистенцијалним разлозима, реалном политиком, могу данас чути и овакве изјаве: нека погине и 6 милиона Срба, опет ће их остати 6 милиона. Дакле, те теорије не брине интерес српског народа него одбрана издаје која се јављала у српском народу.

Размотримо научну, теоријско-методолошку вриједност тих теорија.

Прије свега, треба видјети како су српски и црногорски народ гледали на борбу и сарадњу са непријатељем. Историјско искуство показује да Срби и Црногорци нијесу никада у својој

историји своје учешће у ослободилачкој борби условљавали могућим бројем изгубљених глава. Они су се одлучивали на борбу за слободу без обзира на жртве које у тој борби морају дати, иако су унапријед знали да ће те жртве бити знатне, јер су увијек пред собом имали бројнијег и јачег непријатеља. Они су чак радије гинули него живјели у ропству и тако се опредјеливали за „царство небеско“, а не „царство земаљско“. Треба погледати историјске изворе о бунама и ратовима у којима су Срби и Црногорци учествовали, па ће се видјети колике су жртве подносили без роптања и кајања.

Али увијек је било и оних који су се колебали, који нијесу хтјели да ризикују, који су прихватили сарадњу са непријатељем — све ради спасавања главе. За такве народ није имао разумијевања, већ их је осуђивао као издајце и као такви су и остали у историјском памћењу народа.

Општеномодно памћење, поглед на свијет, судови, моралне норме и оцјена жртвовања или спасавања помоћу сарадње с непријатељем, најбоље су дата у нашим народним пјесмама, и другим народним умотворинама, које су изашле из „главе цијелог народа“ и изражавају колективно мишљење народа и које су неприкосновани судија „о својему и туђину“. Зато, ако желимо да знамо шта је народ мислио и како је оцјењивао појединачно и колективно понашање, треба се само обратити тој колективној ризници народнога суђења и памћења.

Читава српска народна поезија је ода борби за слободу. Народ је увијек давао за право борцима за слободу. Они се величају и славе. Персонификација те борбе је Обилић и његово саможртвовање. С друге стране, нема стиха у читавој нашој народној поезији којим би се правдала сарадња с непријатељем. Напротив, она се осуђује. Као што је персонифицирао борбу за слободу, народ је то урадио и за издају. Симбол и персонификација издаје је Вук Бранковић. Стотине година су пролазиле, а народ није заборављао јунаштво и жртву једнога и издајство другога.

Исти однос према борби за слободу и према издаји је и у индивидуалном књижевном стваралаштву. Најбољи примјер за то је Његошево књижевно дјело, и нарочито његов „Горски вијенац“, који је, исто као и наша народна поезија, читав ода слободи и осуда издајства.

Погледајмо како су се народ и његови вође понашали у појединим тешким историјским тренуцима. Узмимо Први свјетски рат. Србија није хтјела да прими захтјев Аустро-Угарске да њени органи врше истрагу у Србији у вези са сарајевским атентатом и то је Аустро-Угарска искористила као повод да Србији објави рат. Тај рат је Србију коштао преко 1.247.000 људских живота, што износи 43% укупног становништва Србије прије Балканских ратова. Он је српски народ изложио ужасним страдањима, као што је тзв. „албанска голгота“, и тешким

патњама оног становништва које је остало у Србији. Тај рат је изазвао и огромна материјална разарања. Свега тога Србија се могла лишити, само да је повила главу пред аустроугарским ултиматумом. Али она то није урадила. Напротив, не само што је повела борбу са далеко бројнијим и наоружанијим непријатељем, већ је оне који су погнули главу, макар колико познати били, и кажњавала. Познат је примјер са књижевником Бором Станковићем, који се приликом повлачења вратио из Подгорице у Београд, гдје је под окупацијом публиковао своје радове. То му није опроштено, па је одмах послје ослобођења третиран као човјек који се огријешио о своју патриотску дужност и због тога неко вријеме није могао објављивати своје радове.

Или, када је српска војска улазила у ослобођену Србију, без милости је кажњавала оне који су на било који начин сарађивали с окупатором. То је рађено и послје завршетка рата. Поменимо само један примјер, о коме је говорила Телевизија Београд 5. октобра 1993. године. Ријеч је о једном трговцу из Ивањице, који је прије Првог свјетског рата трговао с Аустро-Угарском. Пошто је био много богат, о свом трошку је саградио за потребе Ивањице електричну централу. Он је за вријеме окупације продужио да тргује с Аустро-Угарском и да добро зарађује. Прича се да је обилно помагао сиротињу. Послје ослобођења био је због своје трговине с непријатељем оптужен и ухапшен, а богатство му је одузето. Послје је живио у подруму своје бивше куће, али пошто није имао пара да плаћа свјетло, које је он својим парама увео у град, укинута му је, па је најзад и умро у мраку свога подрума.

Слично је било и са Црном Гором. Њој Аустро-Угарска није објавила рат. Напротив, радила је све да Црну Гору одвоји од Србије, па јој је нудила разне користи само да би остала неутрална. Црна Гора на то није пристала, иако за рат није била спремна, јер је тек била изашла из балканских ратова 1912—1913. године, у којима је имала пуно људских и материјалних жртава. Још прије објаве рата Аустро-Угарске Србији, црногорска влада је, са сједнице под предједништвом краља Николе, 24. јула, послала српској влади телеграм у коме се, поред осталог, каже: „У сваком случају кажите господину Пашићу да нам је зло и добро заједничко са Србијом. Њена судбина је и наша“.²⁷ А када је Народна скупштина Црне Горе донијела одлуку да објави рат Аустро-Угарској, писала је, поред осталог, Народној скупштини Србије сљедеће: „Народна скупштина Краљевине Црне Горе, сазвана у овим судбоносним часовима за цио српски народ — поздравља своју драгу браћу, и преко њих цио српски народ братске Краљевине и увјерава их да је свака душа у Црној Гори сад као икад готова прини-

²⁷ Др Новица Ракочевић. *Политички односи Црне Горе и Србије 1903—1918*, Цетиње 1981, с. 229.

јети и потоњу кап крви на жртвеник српске слободе и независности, коју дивља и ненасита Аустрија хоће да нам одузме“.²⁸

Таква одлука је Црну Гору, као и Србију, скупо коштала: 63.000 мртвих, хиљаде интернираних, велика разарања и тешка окупација.

И у Црној Гори они који су сарађивали са окупатором били су кажњавани.

Дакле, сарадници са окупатором нијесу кажњавани само у току Другог свјетског рата. То је рађено увијек.

Као што се види, ни Србија ни Црна Гора, у Првом свјетском рату, као ни у свим ранијим ратовима, бунама и устанцима, нијесу водиле рачуна о „очувању народне биолошке масе“, о „егзистенцијалним резонима“, о „реалној политици“, већ су без колебања ступиле у борбу противу непријатеља, иако свјесне да се то мора скупо платити и људским животима и материјалним добрима. Противно држање је увијек називано издајством и оштро је кажњавано.

У читавој српској и црногорској историографији није постојао ни један историчар који је правдао издају у ранијој прошлости народа. Али данас није тако. Данас постоји не само приличан број политичара него и историчара који правдају издају Драже Михаиловића, Милана Недића и Димитрија Љотића током Другог свјетског рата. Чак кажу да то и није издаја, већ патриотско држање. А оне који су се борили против окупатора нападају, јер њихову борбу сматрају штетном и погибелном за народ. Чак су и Милана Недића — предсједника окупационе владе, великог приврженика нацистичке Њемачке, који је истицао као свој циљ да Србију уведе у нови европски поредак који је прокламовала Хитлерова Њемачка — чак су и таквог човека они уврстили међу стотину најзаслужнијих Срба. Дакле, сарадња с окупатором је корисна за народ и зато оправдана, а борба противу окупатора некорисна је и зато неоправдана. Ево шта о томе каже историчар Веселин Ђуретић: Послије рата се сакривало „да су све српске војне групације објективно биле антиокупаторске“. Дакле, не само формације Драже Михаиловића него и оне Милана Недића и Димитрија Љотића, према овом аутору, играле су само националноспасилачку улогу. Зато се Москва напада што Љотића карактерише као фашисту. Све сличне војне формације код других југословенских народа за овог историчара су издајничке, али не зато што су сарађивале с окупатором него зато што нијесу биле српске.

Четнички покрет се, према том аутору, руководио „национално-егзистенцијалним разлозима“, он је водио „смирујућу, одговорну политику, због избегавања и осујећивања окупаторских репресалија. Из тактичких разлога био је упућен да повремено сарађује са непријатељем на антикомунистичкој и ан-

²⁸ Глас Црногорца, бр. 38, 22. јула 1914.

тиекстремистичкој основи“.²⁹ Нешто даље он каже и ово: „Сви облици егзистенцијалног понашања добијали су у таквим околностима (1941—1945) патриотски и самоодбрамбени смисао“.³⁰ Дакле, према аутору, сарадња с окупатором има „патриотски и самоодбрамбени смисао“. Он наставља: „У Србији је окупациони режим био врло суров, па је понашање народа морало укључивати и отпор — тамо гдје је он био могућ уз избјегавање одмазди и прилагођавање околностима — у свим видовима, укључујући и слугански вид“.³¹ Значи, служење завојевачу је отпор окупатору, па четничку сарадњу са њим назива четворогодишњим отпором окупатору.³² Каже и ово: „Срби су из егзистенцијалних разлога тражили, пре свега, разумевање за све облике понашања. У томе су се њихови и савезнички интереси знатно разилазили“.³³ Аутор, о коме је ријеч, сматра да је било могуће пружати отпор окупатору без његових репресалија. Он каже да је спољни фактор, нарочито руски, могао бити покретачка снага отпора, али да „нису уследиле окупаторске и квислиншке одмазде над народом. Послије тога је почињала диференцијација људи у току које су се јасно подвајали ирационални занесењаци комунистичког усмерења од оних којима је владао природни нагон самоодржања и политичког реализма“.³⁴ Поменути аутор се љути на савезнике, источне и западне, што не схватају четничку колаборацију с непријатељем, него је осуђују, и зато што су идеолошким претпостављали борбене разлоге, па каже: „Србима су тада морали признати онај облик политичког реализма који је укључивао и колаборационизам као нужност“.³⁵ Љути се посебно на Черчила што је био толико наиван па није прихватио такво резонување.

Говорећи о ситуацији у Црној Гори 1941. године, аутор каже да се јављају антисрпски сепаратизам и свесрпска оријентација која је „нудила преживљавање без активног ангажовања на страну италијанског окупатора. Само је појава партизанског чиниоца наметнула политику посредног ангажовања, на антикомунистичкој као на антиекстремистичкој основи. Овакво ангажовање после репресалија над народом, због комунистичких борбених изазова, све више је постајало услов нове егзистенцијалне равнотеже противречности, у циљу преживљавања“.³⁶

Аутор даље каже: „Две димензије српског отпора окупацији одређивале су и српску и југословенску будућност: „Једна интернационалистичка (партизанско-комунистичка) обликовала

²⁹ Веселин Ђуретић, н. дј., с. 79.

³⁰ Исто, с. 179.

³¹ Исто, 180.

³² Исто, с. 179.

³³ Исто, с. 181.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто, с. 214.

³⁶ Исто, с. 225.

ју је према класно-идеолошким резонима, на пројекцијама новог заједништва народа. Друга, национална (четничка — југословенске војске, у отаџбини) полазила је од југословенских интенција, на којој основи је била и политички институционализована код савезничког света, али је у унутрашњим односима, силом прилика заузимала позицију која ју је упућивала и на српско самоодбрамбено ангажовање и на пројекцији српске будућности“.³⁷

Ђуретић, као што се из цитираног види, стално инсистира на оправдању колаборације са непријатељем. Према њему, партизани су својом борбом нарушили идилу живљења под окупатором. Дотле у Србији није било разлике између „снага колаборационистичког мирења са немилостиво стварношћу (Аћимовићевих и Љотићевих) с једне и Михаиловићевих и Новаковићевих, с друге стране“. При том он брани Аћимовића и Љотића, тврдећи да су њихово држање и рад само „егзистенцијално споразумаштво са окупатором“... „чак је и додворавање окупатору код Срба ван Србије било у функцији спасавања народа од усташке каме“.³⁸ Сарадња са окупатором је „српски колаборационизам од невоље“, „политички реализам“, а борба против окупатора је „политички авантуризам“. Он напада све оне који Љотићево држање квалификују као фашистичко и профашистичко. Зато каже: „Однос између царства небеског и царства земаљског — имао је 1941. године заиста смисао односа између политичког реализма и политичког авантуризма“.³⁹ Ако је то тако (а није), зашто то не важи и за све друге ситуације у историји Срба, почев од Косова па до данас. Али овдје се ради о томе да се по сваку цијену оправда и одбрани четничка и свака издаја у току Другог свјетског рата у српском народу.

Аутор не може поднијети да се Љотићев покрет проглашава фашистичким и профашистичким, па се зато његовој одбрани често враћа. Он каже: „Српски колаборационизам од невоље — и Недићев, који је почивао на Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године, који је само посредовао и знатно ублажавао окупационе ударе и онај који је био изразито антикомунистички (организација „Збор“) монолитне организације која је окупатора „употребљавала“ на линији политике која је у комунистичком национално неодговорном, изазивачком понашању видјела след њиховог предратног стаљинизма — проглашаван је за фашистичко и профашистичко понашање“.⁴⁰ Он правда и преговоре Д. Михаиловића са Њемцима у селу Дивци 15. новембра 1941. године, јер је то била потврда политике компромиса и ишчекивања промјене односа снаге на савезничким фронтovima „до стварања општих услова за борбу без великог ризи-

³⁷ Исто, с. 226.

³⁸ Исто, с. 227.

³⁹ Исто, с. 228.

⁴⁰ Исто, с. 229.

ка“.⁴¹ До промјене и подјеле у Србији и Црној Гори, по њему, долази последице побједа и репресалија окупаторске војске. А шта, зар су четници, Дража и наш аутор данас, мислили да ће Нјемци и Италијани захвалити онима који их нападају?

На линији правдања четничке издаје је и ауторова критика Д. Михаиловића што је ступио у југословенску емигрантску владу и што је кокетирао са југословенством, умјесто да је инсистирао само на српству, и што није формирао своју посебну владу.⁴² Тада би Дража могао да води још „реалнију политику“, то јест политику отворене издаје и сарадње са окупатором, јер га онда не би ништа обавезивали обзирима према савезницима и влади, чији је члан био, и која је формално била у табору антихитлеровске коалиције.

Он напада и краља Петра II што је при крају рата, по савету савезника, распустио своју војску, и што је није повео у борбу против Народноослободилачког покрета.⁴³

Умјесто да афирмацију четничког покрета и јачање његовог утицаја на домаћој и међународној сцени тражи у његовом ангажовању у борби против окупатора, што би било једино исправно и могуће, и што би довело до његовог сасвим другачијег положаја и утицаја у рјешавању југословенског питања на крају Другог свјетског рата, он тражи у отвореном раскиду са Савезницима и југословенском емигрантском владом и чвршћој сарадњи и војној помоћи окупатору, ангажујући се јаче у борби против главног окупаторског противника на тлу Југославије — партизана. Тако су четници на крају рата, умјесто са ореолом једног од покрета у побједничкој антихитлеровској коалицији, изашли са вијенцем издајника и сарадника окупатора, па су, природно, морали подијелити и њихову судбину побијеђених у рату и заједно са њима спашавати главу. Ето, видимо до каквих монструозних закључака долази историчар када своју „науку“ стави у службу дневне политике, постајући њен адвокат.

Истина, аутор за Недића и Љотића понекад употријеби ријеч колаборациониста, али одмах дода „по невољи“ или „из егзистенцијални разлога“, или ту ријеч ставља под наводнике. Он каже да су Недић и Љотић „својим одлучним ставом против изазивача нереда и окупаторских репресалија остављали, каткад утисак правог слуганства“.⁴⁴ Значи, борци против окупатора су „изазивачи нереда“, а Недић и Љотић су, и то „каткад“, остављали само „утисак“, а не да је то било и стварно „слуганство“. Позицију Недића и Љотића означава као „егзистенцијално одбрамбену“.⁴⁵

⁴¹ Исто, с. 230, 232.

⁴² Исто, с. 32.

⁴³ Исто, с. 148.

⁴⁴ Исто, с. 240.

⁴⁵ Исто, с. 241.

Он Љотићеве јединице које су браниле окупатора од партизана карактерише „као први тампон — слој српске егзистенцијалне дијалектике“. Иначе он правда и брани и предратну и ратну Љотићеву политику. Други такав српски одбрамбени слој биле су снаге Милана Недића, кога такође брани и оправдава као легално посредништво између Срба и окупатора. И, најзад, трећи слој су снаге Д. Михаиловића, који се последије њемачких репресалија вратио на „старе позиције политичког реализма“.⁴⁶

Према аутору, разлаз партизана и четника је био користан за Србе. Зато каже да је поларизација партизана и четника „макар по свом карактеру и калкулантска ова политика је по Србе Херцеговине, Далмације, дела Босне и Лике била и спасоносна, а тиме и широко прихватљива“. А и у Црној Гори је четничка издаја код обичног човјека доживљена, каже аутор, „као пут моралног смера и коректура која води ка одређеном егзистенцијалном уточишту“.⁴⁷

За четничку издају аутор криви партизане, јер је, према њему, приступање четника Италијанима у Црној Гори изазвано борбеним расположењем партизана, па је четнички став представљао „одређен вид војнополитичког реализма“.⁴⁸ Зато се сарадња Павла Ђуришића са окупатором правда као тактичка сарадња из егзистенцијалних разлога, „Партизански центар је добијао могућност да изазивањем окупатора доводи четнике у ситуацију да из политичких разлога колаборирају са њим — на антикомунистичкој основи“. „Тада су изазивачи добијали шансу да такву позицију... представе свету као проокупаторску и профашистичку“. Него шта је друго то могло бити! Сличан ефекат су Титове снаге постизале „борбеним изазовима четника у ситуацијама када су били потпуно спутани егзистенцијалним бригама народа, онда када су из тактичких разлога прихватили неке окупаторске налоге ради заштите виталних објеката на линији чисто националне политике: да се спрече комунистичка диверзија и онемогуће окупаторске одмазде над народом“.⁴⁹ Дакле, испуњавање окупаторских налога за чување виталних објеката од значаја за окупатора било је чисто национална политика. Четници су једини излаз видјели у употреби окупатора против партизана.

Правда се четничка сарадња не само са Њемцима и Италијанима него и са усташама, а партизани нападају зато што су на то указивали свијету, јер је то показивало не само усташку него и четничку издају, у вези с тим тај историчар тврди: „Све српске позиције објективно биле су антиокупаторске, а све хрватске војнополитичке позиције објективно проокупатор-

⁴⁶ Исто, с. 233, 252.

⁴⁷ Исто, с. 234.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто, с. 258.

ске“.⁵⁰ Док српску колаборацију са окупатором безрезервно брани, колаборацију која се јављала код других народа оштро осуђује. Дакле, моја издаја је патриотски чин, а исто таква издаја оног другог је злочин!

Најзад, четничка спрега са Њемцима у одступању правда се као егзистенцијално-тактичка, као мотивисана праксом и антибританским расположењем, због чега су их противници, према аутору наравно неправедно, представљали свијету као издајнике.

Када тако пише о колаборационистима и издајницима у крилу српског народа током Другог свјетског рата, није тешко претпоставити што пише за оне Србе и друге који су се без компромиса борили против окупатора. Према њему, партизани су водили борбу „објективно против народа“.⁵¹ Партизански покрет „постао је иритирајући онда када је своје идеолошке концепције и циљеве општег карактера противстављао националним српским, појављујући се као анационална варијанта у срцу националног покрета“.⁵² Он партизанске нападе на окупатора карактерише као „дрско изазивање окупатора“ и да је то „перфидна методологија“. Дакле, жали окупатора због дрскости партизана. Они су перфидни, зато што су слиједили вјековне поруке свога народа и што су се одазивали порукама својих антихитлеровских савезника. Аутор окривљује комунисте што није очувано национално јединство. Они воде „неодговорну политику“, па „мало је примјера овакве бездушности и неодговорности према народу“, јер њихове акције изазивају одмазду непријатеља, што подстиче народ на пружање масовног отпора окупатору,⁵³ што аутор не прихвата јер то, бива, није у националном интересу народа. Његов је интерес сарадња с окупатором, а не борба против њега. Зато он борбу комуниста назива „комунистичко национално-неодговорно изазивачко понашање“.⁵⁴ Према њему, борба против окупатора је главни узрок националних подјела. Он то овако формулише: „Главни виновник ових подела била је неодговорна комунистичка политика изазивања окупатора“.⁵⁵ Никако не може да опрости партизанима што су се борили против окупатора, што је за њих „борба по сваку цену било једино огледало патриотизма, али и основни услов за промену старог поретка ствари и односа, односно услов за остварење револуционарних циљева“.⁵⁶ Партизанску политику карактерише као „друштвено неодговорну“, јер су само они имали пред очима борбу за власт.

⁵⁰ Исто, с. 265.

⁵¹ Исто, с. 74.

⁵² Исто, с. 180.

⁵³ Исто, с. 219.

⁵⁴ Исто, с. 228.

⁵⁵ Исто, с. 230.

⁵⁶ Исто, с. 240.

Ђуретићу не смета што су партизани нападали колаборационисте из других народа, али их је осуђивао ако су нападали колаборационисте из редова српског народа. Зато он не може опростити првој македонско-косовској бригади што је осим балиста нападала и четнике.

Најзад, њему смета југословенско одређење Народноослободилачке војске, али му не смета што се војска Драже Михаиловића зове „Југословенска војска у отаџбини“.⁵⁷

Када је ријеч о Народноослободилачком рату, врло омиљена тврдња српских националиста и историчара који им служе јесте да су партизани, предвођени комунистима на челу с Јосипом Брозом Титом, не само изазивали окупаторе да би вршили геноцид над Србима, него су и сами тај геноцид вршили. Као примјер за то наводе се убијања која су партизани вршили у Црној Гори 1941/42. године, тврдећи при том да су сви убијени били невини. Дакле, мотив убијања је био геноцид над Србима. Уз такве тврдње не иду и докази, они се измишљају. Др Новица Војиновић тврди да су крајем децембра 1941. године партизани одржали савјетовање у Колашину на коме је донесена одлука да се као потенцијални непријатељи побију сви бивши официри, сви интелектуалци, угледни црногорски домаћини, учитељи, попови, српски добровољци из Првог свјетског рата, јунаци са Мојковца, Солуна, Тарабоша и др. Осим да се убију, одлучено је да им се куће попале и дјеца протјерају у градове гдје су постојали италијански гарнизони. „По мишљењу многих — каже он — то је заправо било продужење, и једна варијанта — Брозова варијанта, католичког, ватиканског геноцида над православним народом уопште“.⁵⁸

Сремски фронт у фебруару — марту 1945. се такође тумачи као Титово смишљено уништавање Срба, геноцид над Србима. „То је била Брозова освета српском народу, четничкој Србији“, како је он називао српски народ, освета за то што су га Срби у децембру 1941. године избацили из Србије“.⁵⁹

Иначе, аутор каже да је Тито усмјеравао Народноослободилачку борбу против Срба. Ако је то тако, како онда протумачити чињеницу да су већину војника и руководећег кадра партизана, односно Народноослободилачке војске, сачињавали управо Срби?

Сви Хрвати, у току Другог свјетског рата, приказују се као послушно оруђе Ватикана за борбу против Срба. Чак се коректно држање према Србима, током рата, појединих като-

⁵⁷ Исто, с. 255.

⁵⁸ Др Новица Војиновић, *Три геноцида над Србима у XX вијеку*, Стварање, јануар, фебруар, март, 1993, с. 181/2.

⁵⁹ Др Новица Војиновић, *Срби, Ватикан, Југославија, Побједа*, 16. октобра 1993.

личких попова и бискупа представља само као тактичка варијанта прикривеног антисрпства.⁶⁰

Слично се тумачи и политика у послеријатној Југославији. У њој се убијају само Срби, као тобожњи четници, што није случај са Хрватима, односно усташама, чије је чак и судско гоњење забрањено. Па шта рећи о неким тврдњама да су партизани на крају рата само у Блајбургу убили 200.000 Хрвата, односно усташа? Аутор добро зна да су хватани и убијани не само четници „шкрипари“ него и усташе „крижари“. Зна за многобројна суђења усташама, о чему је опширно писала и ондашња дневна штампа. Али те чињенице се не уклапају у виђење оних чији је овај историчар адвокат.

За српске националистичке историчаре Југославија, нарочито она послерије Другог свјетског рата, јесте „идеолошки оквир за планирану антисрпску политику, у чијем средишту се несметано одвијао процес систематске хрватизације на српски рачун“.⁶¹ Они чак и мјешовите бракове приказују као планирану стратегију расрбљавања и дезинтеграције српства. Дио те стратегије је и колонизација Срба из поपालених и сиромашних подручја у плодну и богату војвођанску равницу, затим: хапшење информбироваца и њихово слање на Голи оток, западна помоћ Југославији послерије резолуције Информбироа 1948. године, самоуправљање, чак и формирање научних, културних и просвјетних установа у Црној Гори и захтјеви за равноправност Црне Горе у Федерацији.

Наведени примјери су довољан показатељ до каквих монструозних закључака долази историчар који не води рачуна о основним теоријско-методолошким захтјевима историјске науке и који своју „науку“ стави у службу дневне политике, постајући њен адвокат.

Ово излагање завршио бих напоменом да књиге чије сам ставове навео у овом раду издаје и Српска академија наука и умјетности, с предговором њених угледних чланова, у којима се такве књиге оцјењују највећом могућом оцјеном, чак да оне изазивају преламање српске историографије надвоје и да њима почиње једно ново вријеме. Умјесто коментарисања наведене тврдње, саопштио бих сљедећу констатацију: Такве књиге, то јест оне које су писане са позиције било којег национализма, односно дневне политике, наносе највише штете не само науци него и народу чије интересе тобоже бране.

Помозимо науци и народу не пишући такве књиге.

⁶⁰ Исто, 2. октобра 1993.

⁶¹ Веселин Ђуретић, н. дј., с. 11.

Др Димитрије Димо Вујовић

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИСПЫТАНИЯ ИСТОРИОГРАФИИ

— Резюме —

Автор обрабатывает эти испытания историографии приходящие от неё поставления в службу дневной политики и её роли на адвоката отдельных политических, национальных или религиозных движений. Для такого появления употребляется и термин *идеологизация*.

Когда историографию ставят в службу дневной политики, тогда она прошлое показывает не как было, а как желает было, то есть как соответствует это политическим движениям служащим, и тогда пишется желательная история. Чтобы это достичь служит неприемлимыми методологическими поступками: прошлое показывается чёрнобело; суждение о целом сообщается только на основе её одной незначительной части; не третирует одинаково тождественные поступки различных движений и участников исторических событий; обнаруживает вечного дежурного виновника, чей деятельностью объясняются все трудности своего народа; делает по потребностям селекцию исторических источников итд.

Историография служила дневной политике во всех исторических периодах, и все же и в королевстве Югославии (1918—1941).

В социалистическом периоде югославского государства служение историографии руководящей партии и писание желательной истории было особенно выражено. Но это не характеристика совокупной исторической работы, которая иначе была очень плодотворной, потому что в этом периоде подросло большое количество историков приказывавших историческое прошлое, создавая важные произведения нашей историографии.

Приложение историографии в службе дневной политики не характерно только для коммунистического движения. Она поставляется в службу и других политических, национальных и религиозных движений. Она сегодня особенно служит некоторым националистическим движениям, а и черногорском и сербском национализмам.

Историки служащие черногорскому национализму как исходное положение для обработки черногорского прошлого берут существование аутохтонного черногорского народа, то есть нации, смотря исключительно через эту призму на все манифестации социальной, политической и культурной жизни черногорцев. Эту аутохтонность они особенно подчёркивают по отношению на сербский народ, потому что желают отрицать сербское происхождение черногорцев.

Историки служащие черногорскому национализму особенно подчёркивают вредность по сербских национальных интересов, это что создано коллективное государство с другими югославскими народами. По этому югославству и Югославии посвящают большое внимание, утверждая что это была огромная иллюзия и промах одного поколения.

Другая тема которой посвящают особое внимание, история Второй мировой войне, желая национальным потребностям оправдать коллаборацию с врагом всех сербских националистических движений, пока партизаны, то есть коммунистов нападают, потому что, как утверждают, их борьба против оккупантов вредила интересам сербского народа. Итак, оправдывается измена, а нападается освободительная борьба.